

Міністерство освіти і науки України
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
ФАКУЛЬТЕТ МОРСЬКОГО ПРАВА

УДК 341.214

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему:

«ІНСТИТУТ НЕЙТРАЛІТЕТУ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ»

Виконав: студентка 6 курсу, групи 6511м
галузь знань 08 Право

(шифр і назва галузі знань)

спеціальність 081 Право

(шифр і назва спеціальності)

Юн Анна Людвігівна

(прізвище та ініціали)

Керівник: д.ю.н., професор Бортник Н.П.

(прізвище та ініціали)

Рецензент: к.ю.н., доцент Ломакіна О.А.

(прізвище та ініціали)

Миколаїв – 2021 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1. Теоретичні аспекти генези, змісту та форм нейтралітету як політико-правової категорії	8
1.1. Поняття та зміст нейтралітету.....	8
1.2. Генеза становлення і розвитку інституту нейтралітету.....	14
1.3. Форми нейтралітету.....	23
Висновки до розділу 1.....	28
Розділ 2. Характеристика постійного нейтралітету як вищої форми його розвитку	30
2.1. Постійний нейтралітет, його зміст і сутність.....	30
2.2. Встановлення статусу постійного нейтралітету.....	38
2.3. Членство постійно нейтральних держав у міжнародних організаціях.....	45
2.4. Міжнародно-правова відповідальність за порушення статусу постійного нейтралітету.....	55
Висновки до розділу 2.....	61
Розділ 3. Інститут нейтралітету в сучасних умовах розвитку міжнародно-правових відносин	63
3.1. Практика реалізації статусу нейтралітету.....	63
3.2. Нейтралітет в сучасному міжнародному праві: перспективи подальшого розвитку.....	72
Висновки до розділу 3.....	80
ВИСНОВКИ	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	86

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Варто зауважити, що сучасний розвиток міжнародних відносин характеризується постійним зростанням інтеграційних і глобалізаційних процесів, підвищенням економічної співпраці, активізацією діяльності миротворчих сил. Одночасно відбувається зіткнення інтересів різних держав за економічне панування, ресурси, що може привести до виникнення військових конфліктів, в які може бути втягнуто безліч держав, про що свідчить досвід світових воєн.

В умовах, коли рівень інтеграції і взаємної залежності держав дуже високий, виключно колективні зусилля здатні запобігти виникненню небезпек. Тому на міжнародному рівні активно проводиться робота, спрямована на забезпечення, зміцнення і підтримання міжнародного миру та безпеки. Одним із таких засобів є нейтралітет, суть якого в найбільш узагальненому вигляді зводиться до неучасті у війнах і відмові від вирішення спорів за допомогою війни, при цьому, статус нейтралітету припускає наявність певних прав і обов'язків, а також обмежень в міждержавних і інших відносинах.

Необхідно зауважити, що більшість засадничих міжнародно-правових актів, які стосуються нейтралітету як міжнародно-правового інституту, були розроблені і прийняті в основному в XIX ст. та на початку XX ст. і потребують якісного перегляду, спрямованого на вдосконалення і розвиток цього інституту, що обумовлено розвитком суспільства, масштабами і напрямками міжнародної співпраці, науково-технічним прогресом тощо.

Нейтралітет як засіб вирішення конфліктів через переговори і пошук взаємовигідних рішень, як і раніше, залишається в міжнародній практиці і доводить свою життєздатність. З появою нових осередків конфліктів, неабиякою мірою, обумовлених економічними інтересами розвинених держав, нейтралітет держав, що стоять на позиції неучасті у військових конфліктах, знову набуває актуальності.

Сьогодні інститут нейтралітету потребує перегляду низки концептуальних основ, спрямованих на підвищення його ефективності і ролі у встановленні та підтримці міжнародного миру й безпеки, розширенні сфери його дії та пристосуванні до сучасних міжнародних реалій.

Отже, все наведене вище обумовлює вибір цієї теми дослідження та її актуальність.

Ступінь наукової розробленості теми дослідження. У сучасній вітчизняній юридичній літературі темі нейтралітету, як міжнародно-правовому інституту (рівною мірою і теоретичним, і практичним аспектам), приділяється незначна увага, переважно у періодичних виданнях. В основному публікації присвячені деяким теоретичним аспектам постійного нейтралітету, а також практиці реалізації статусу нейтралітету окремими державами.

При цьому розглядаються переважно зовнішньополітичні і внутрішньополітичні аспекти, здатні впливати на статус нейтралітету і вирішувати його долю. Однією з методологічних помилок є необґрунтоване ототожнення і змішування поняття нейтралітету в його міжнародно-правовому і політичному розумінні.

Натомість, варто зауважити, що питанням нейтралітету все ж знайшли своє висвітлення в низці наукових публікацій, авторами яких стали І. П. Антонов, Р. А. Бахтиєв, Б. В. Ганюшкін, В. П. Даневський, В. П. Кононенко, В. М. Лисик, І. І. Лукашук, Ф. Ф. Мартенс, Г. М. Мєлков, М. М. Микієвич, Н. В. Пронюк, В. М. Репецький, М. М. Сірант, Л. Д. Тимченко, Е. Р. Троєкуров та інші вчені, праці яких стали підґрунтям для дослідження окресленої проблематики.

З-поміж праць зарубіжних учених, необхідно назвати наукові розробки Е. Ваттеля, К. Вальдхайма, В. Джонстона, Л. Оппенгейма, А. Фердросса, М. Хагемана, Ч. Хайда, Т. Хопарда та інших.

Мета і завдання дослідження. Мета цього дослідження полягає у тому, щоб на основі вивчення й аналізу міжнародно-правових документів та юридичної літератури, що стосуються нейтралітету, розкрити значення і роль

інституту нейтралітету в сучасних міждержавних відносинах та окреслити перспективи його подальшого розвитку.

Мета дослідження передбачає вирішення низки завдань, до яких віднесено:

1. Розкрити поняття нейтралітету, проаналізувати його доктринальні визначення і здійснити їх порівняно-правовий аналіз, виявити загальні і найбільш значимі ознаки розглянутого явища, охарактеризувати права та обов'язки нейтральної держави і з'ясувати суть цього явища.

2. З'ясувати генезу становлення і розвитку інституту нейтралітету та розглянути його можливі форми.

3. Здійснити аналіз постійного нейтралітету як вищої форми розвитку нейтралітету, розкрити його сутнісні характеристики як правового явища, а також розглянути питання встановлення цього статусу, сумісності членства постійно нейтральних держав в ООН і ЄС з цим статусом, з метою визначення відповідності теорії нейтралітету сучасним міжнародним реаліям.

4. Розглянути питання міжнародно-правової відповідальності за порушення статусу нейтралітету з метою пошуку шляхів підвищення його ефективності.

5. Проаналізувати досвід реалізації статусу нейтралітету та зіставити отриманий результат з теорією нейтралітету.

6. Окреслити перспективи подальшого розвитку інституту нейтралітету з метою підвищення його ефективності як засобу підтримання міжнародного миру та безпеки.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є нейтралітет в міжнародному праві, як комплексний правовий інститут, а також розгляд питання про його місце і роль в сучасному міжнародному праві. Особливу увагу звернуто на таку форму нейтралітету як «постійний нейтралітет». Предметом дослідження виступають міжнародно-правові акти, що стосуються статусу нейтралітету, національне законодавство держав, що встановили цей статус, міжнародна практика реалізації цього статусу нейтральними державами,

міжнародні і внутрішньодержавні документи, що мають відношення до міжнародно-правового статусу нейтралітету, а також наукові розробки та інші практичні матеріали.

Методологічна основа дослідження включає загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, зокрема, історичний, логічний, у тому числі використання таких логічних прийомів, як аналіз, синтез, індукція і дедукція; системний; функціональний, порівняно-правовий; формально-юридичний.

Наукова новизна роботи полягає в такому: по-перше, здійснений комплексний аналіз нейтралітету як інституту міжнародного права; по-друге, розглянуті питання встановлення статусу нейтралітету, членства постійно нейтральних держав в міжнародних організаціях, міжнародно-правової відповідальності за порушення статусу нейтралітету; по-третє, в узагальненні досвіду реалізації статусу нейтралітету низкою держав і пошуку шляхів розвитку та підвищення ефективності інституту нейтралітету, розширення сфери його дії з урахуванням сучасних міжнародних реалій.

Практичне значення дослідження. Результати цього дослідження можуть бути використані безпосередньо в подальших наукових розробках нейтралітету в загальнотеоретичному і в прикладному плані, тобто стосовно різних держав, що володіють цим міжнародно-правовим статусом або планують його встановити.

Це дослідження становить інтерес для практичних працівників, що займаються питаннями і проблемами міжнародного гуманітарного права, міжнародного антитерористичного права, права міжнародної безпеки, права ООН і низки інших галузей міжнародного права, а також для вчених і фахівців, що займаються питаннями міжнародної і регіональної співпраці, політології. Основні положення дослідження можуть застосовуватися у рамках викладання курсу «Міжнародне право».

Апробація результатів дослідження. Найбільш значимі з теоретичного і практичного боку положення цієї магістерської роботи відображені в наукових публікаціях «Правова оцінка швейцарської моделі нейтралітету» та «Історична

ретроспектива нейтралітету у міжнародному праві», котрі, відповідно розміщені у збірниках тез доповідей «Весняні юридичні читання – 2021», матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Весняні юридичні читання – 2021». 23 квітня 2021 р., Вінниця та «Імперативи розвитку права та держави», матеріали IV (XV) Всеукраїнської науково-практичної конференції, 25 берез. 2021 р., Миколаїв.

Структура дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, котрі поділяються на дев'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи налічує 90 сторінок, з яких основного тексту 83 сторінки. Список використаних джерел включає 54 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ГЕНЕЗИ, ЗМІСТУ ТА ФОРМ НЕЙТРАЛІТЕТУ ЯК ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ

1.1 Поняття та зміст нейтралітету

Передусім варто вказати на те, що термін «нейтралітет» (нім. Neutralität) походить від латинського «neuter», що в перекладі українською мовою означає «ні той, ні інший». Відповідно у міжнародному праві – такий, що не підтримує чию-небудь сторону [1, с. 231]. Водночас необхідно зауважити, що поняття нейтралітету має давню історію, що зумовлює потребу розгляду генези цього інституту в історичній ретроспективі.

Формування поняття «нейтралітет» спочатку витікало з його розуміння як політичного явища, згодом політико-правового і власне правового явища, що зумовило безліч підходів до визначення його змісту і формування сутнісних ознак і характеристик нейтралітету.

У той же час необхідно чітко розмежовувати поняття нейтралітету як інституту міжнародного права і як зовнішньополітичного інструменту.

Так, Б. В. Ганюшкін зауважує, що існують три основні форми нейтралітету: нейтралітет під час війни, політика нейтралітету і постійний нейтралітет, і що кожна з них має свої певні характерні ознаки та істотні риси, що дозволяють проводити між ними розмежування у рамках загального для усіх них міжнародно-правового інституту нейтралітету [2, с. 13].

Водночас, Ф. Ф. Мартенс під нейтралітетом розумів такий стан, в якому знаходяться держави, що не беруть активної участі у війні, котра існує між іншими державами [3, с. 594]. Це визначення не розкриває сутності нейтралітету, як міжнародно-правового явища, в силу того, що держава, що не бере участь у війні є невоюючою державою; але не всяка невоююча держава є нейтральною, у зв'язку з чим напрошується висновок, що згідно з Ф. Ф. Мартенсом нейтралітет можна трактувати доволі широко і розглядати в

якості нейтральної будь-яку невоюючу державу, що призводить до ототожнення цих понять.

Серед зарубіжних учених найбільш значимий внесок в розробку теорії нейтралітету зробив англійський науковець Л. Оппенгейм, який визначає нейтралітет як позицію неупередженості, зайняту третіми державами у відношенні воюючих держав і визнану ними, причому така позиція, створює права і обов'язки у відносинах між неупередженими державами і державами, що воюють [4, с. 185].

При цьому Л. Оппенгейм зауважує, що питання зайнятої позиції третьою держави стосовно неупередженості при виникненні війни відноситься не до міжнародного права, а до міжнародної політики. Тому, якщо тільки це не було прямо передбачено яким-небудь раніше укладеним договором, для держави, згідно з міжнародним правом не існує жодного обов'язку залишатися нейтральною у разі виникнення війни [4, с. 180].

З наведеного вище визначення можна виділити такі ознаки нейтралітету.

Нейтралітет – це позиція неупередженості, що припускає однакове відношення до воюючих держав і виключення підтримки чи надання допомоги будь-якій з воюючих держав на шкоду іншій державі, або створення таких умов, при яких одна з держав може мати яку-небудь вигоду в порівнянні з іншою воюючою державою. Позиція неупередженості може знаходити своє вираження і в активній формі (наприклад, вжитті заходів до недопущення і перешкоджання використання своєї території, як театру військових дій, місця зосередження і перегрупування військ воюючими державами, виключення можливості використання ресурсів), і в пасивній формі, – переважно, в сфері дипломатичних відносин (наприклад, перешкоджання втручання однієї з воюючих держав в дипломатичні відносини з іншими воюючими державами, що повною мірою відповідатиме нормам міжнародного права і принципу невтручання у внутрішні справи держави).

З позиції розуміння нейтралітету, як однакового відношення до обох воюючих сторін не видається можливим заздалегідь визначити перелік прав і

обов'язків держави, що має такий нейтральний статус.

У зв'язку з цим визначення французького ученого Ф. Деспансьє є більш вдалим. Так, під нейтральною державою він розумів таку державу, яка не бере участь ні прямо, ні опосередковано у ворожих діях, що виникають між іншими державами [5, с. 796]. Крім того, поняття «неучасть у ворожих діях» припускає можливість наявності певних відносин і співпраці між нейтральною і воюючими державами, що не суперечать статусу нейтралітету. Якщо відносини між нейтральною і воюючими державами виникли раніше, то вони не повинні припинятися в тій частині, що не суперечить суті нейтралітету і взятих нейтральною державою зобов'язань, оскільки юридично нейтральна і воюючі держави знаходяться у стані миру, і, отже, відсутні підстави для припинення відносин, які раніше виникли і таких, що не суперечать статусу нейтралітету.

Ще однією ознакою є те, що статус нейтралітету припускає наявність певних прав і обов'язків, і ця ознака є власне юридичною. Обсяг прав і обов'язків нейтральної держави обумовлений конкретним міжнародним і політичним станом, економічними, географічними та іншими чинниками, а також їх різним поєднанням.

Основні права і обов'язки нейтральної держави регулюються V Конвенцією про права і обов'язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної війни, і XIII Конвенцією про права і обов'язки нейтральних держав у морській війні (далі – Гаазькі конвенції 1907 року), які є основою нейтралітету в його традиційному розумінні.

Відповідно до статті 1 з вищезгаданих Конвенцій територія нейтральних держав, – недоторканна [6], з цієї норми витікає заборона воюючим державам проводити через територію нейтральної держави війська і використовувати територію нейтральної держави в інших цілях військового і забезпечувального характеру.

Варто зазначити, що статтею 10 цієї Конвенції, встановлено право кожної нейтральної держави на самооборону і відповідно право мати армію для здійснення самооборони.

Водночас, XIII Конвенція про права і обов'язки нейтральних держав в морській війні регулює відносини, пов'язані зі статусом нейтральних держав в морській війні. Статтею 1 цієї Конвенції встановлено, що воюючі держави зобов'язані поважати верховні права нейтральних держав і утримуватися на нейтральній території від будь-яких дій, котрі можна кваліфікувати як недотримання її нейтралітету [7]. Ця Конвенція надає змогу воюючим державам користуватися морськими портами нейтральної держави, покладаючи при цьому, на саму нейтральну державу обов'язок перешкоджати, в межах своєї юрисдикції, спорядженню і озброєнню будь-якого судна, яке вона вважає призначеним для крейсерства або для сприяння військовим операціям проти держави, з якою вона знаходиться у мирі.

Крім того, права нейтральних держав в морській війні також регулюються Лондонською декларацією про право морської війни 1909 року, яка значною мірою доповнює XIII Конвенції про права і обов'язки нейтральних держав в морській війні.

В той же час, норми, що містяться у вищезгаданих міжнародно-правових актах, і що регулюють правовий статус нейтральних і воюючих держав зараз не повною мірою відповідають рівню розвитку міжнародних відносин і міжнародного права, а також рівню технічного і економічного розвитку. Варто зазначити, що вищезгадані міжнародно-правові акти практично не регулюють економічні відносини нейтральних держав з воюючими державами. Також необхідно підкреслити той факт, що відсутні норми, які регулюють права і обов'язки нейтральних і воюючих держав в повітряній сфері.

Третьою ознакою нейтралітету є те, що цей статус може бути встановлений виключно державами, оскільки саме держави є головними учасниками міжнародних відносин і мають таку властивість як суверенітет, який є верховенством держави на своїй території і його незалежність у сфері міжнародних відносин [8, с. 184], а також наявність таких якостей як постійне населення, певна територія, влада, здатність вступати у відносини з іншими державами [9, ст. 1]. Остання властивість держави стосовно нейтралітету

власне і створює змогу його встановлення і міжнародно-правового визнання.

Деякі учені, наприклад, Ф. Деспансьє, М. Моранд вважають, що зі встановленням нейтралітету держава обмежує свій суверенітет або ж повністю його втрачає. Проте, російські юристи-міжнародники Ф. Ф. Мартенс, О. І. Тиунов, Ю. М. Прусаков вважають суверенними нейтральні держави, оскільки встановлення статусу нейтралітету не спричиняє за собою втрати суверенітету, а швидше, навпаки, за своєю природою є однією з гарантій його незалежності і недоторканості.

Крім того, необхідно зауважити, що встановлення або припинення статусу нейтралітету, власне є реалізацією суверенітету держави, оскільки виражає його суверенну волю, і здійснюється, як правило, державою самостійно. Ті ж держави, які були предметом боротьби за вплив більш розвинених держав, нейтралітет, яким, по суті «нав'язаний ззовні» іншими державами (наприклад, Камбоджа, Лаос, Швейцарія), набувши незалежності і політичної самостійності, не відмовилися від цього статусу.

Підтвердженням правомірності цієї позиції також служить аналіз Заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі 01 серпня 1975 року [10, с. 8-12], в статті I якого, присвяченій суверенній рівності держав, проголошується, що у рамках міжнародного права усі держави-учасники мають рівні права і обов'язки, при цьому проголошується, що усі держави також мають право на нейтралітет. Право держави на нейтралітет також відображено в Хартії європейської безпеки від 19 листопада 1999 р. і в низці інших міжнародних документів.

Отже, право держави на нейтралітет витікає і нерозривно пов'язане з принципом державного суверенітету і не спричиняє за собою його обмеження. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі 01 серпня 1975 року, разом із Статутом ООН від 26 червня 1945 року, зараз складає стержневу основу міжнародного права, оскільки визначає і розкриває зміст фундаментальних принципів міжнародного права.

Ще однією ознакою нейтралітету є те, що нейтралітет повинен бути

визнаним з боку інших держав, інакше, встановлення державою статусу нейтралітету не спричиняє за собою яких-небудь обов'язків з боку воюючих або інших держав і не тягне міжнародно-правової відповідальності за порушення цього статусу, проте необхідно зауважити, що порушення територіальної цілісності нейтральної держави (наприклад, використання території нейтральної держави як театру військових дій), спричинить порушення фундаментальних принципів і норм міжнародного права. Відсутність визнання статусу нейтралітету не тягне за собою обов'язку з боку інших держав дотримуватися цього статусу, а також виникнення певних обов'язків і міжнародно-правову відповідальність, за таких умов, статус нейтралітету втрачає правовий сенс і зміст, і може існувати тільки як зовнішньополітичний курс конкретної держави.

Необхідно підкреслити, що доцільно розмежовувати поняття «нейтралітет» і «нейтралізація території», перше з них є міжнародно-правовим статусом і може використовуватися тільки суверенними державами, друге ж є заборонаю ведення військових дій і військової діяльності на певній території [11, с. 251-253]. Дещо ширшим є визначення нейтралізації, яке міститься в словнику міжнародного права – нейтралізація території – заборона ведення військових дій на певній території і використання цієї території як бази для військових дій [12, с. 118]. У практиці міжнародних відносин нейтралізації території піддавалися зони уздовж тимчасових демаркаційних ліній, міжнародні протоки і канали (Протока Магеллана, Суецький канал), Аландський і Шпіцбергенський архіпелаги. Нейтралізація території здійснюється на підставі міжнародного договору між зацікавленими державами. З цієї точки зору, необхідно вказати, що Договір про постійний нейтралітет і експлуатацію Панамського каналу 1977 року [13, с. 521-524], названий украй невдало, і, по суті, в ньому йдеться саме про нейтралізацію, а не про нейтралітет.

Отже, підводячи підсумок вищевикладеного, необхідно зауважити, що концепція нейтралітету за своєю природою є політико-правовою і діалектично-

суперечливою, що включає оперування такими категоріями як дія і бездіяльність, пасивність і активність, участь і неучасть, справедливість і несправедливість, принцип однакової можливості і відмова від неї тощо.

В той же час для цілей нашої роботи, під нейтралітетом, як міжнародно-правовим явищем, необхідно розуміти юридично визнаний іншими державами (державою) міжнародно-правовий статус суверенної держави, що припускає наявність певних прав і обов'язків, відповідно до якої ця держава зобов'язана не брати участь прямо або опосередковано у ворожих діях воюючих держав і не надавати пряму і непряму допомогу воюючій державі.

1.2 Генеза становлення і розвитку інституту нейтралітету

Вагомо зазначити, що нейтралітет як особливий стан держави історично став виникати одночасно з утворенням політичної влади і появою перших державоподібних утворень. Його виникнення обумовлене незбалансованістю сил і ресурсів різних держав. Нейтралітет почав своє становлення у Стародавньому світі [1, с. 231].

У цей період нейтралітет в міждержавних відносинах існував як загальний підхід, як принцип, при цьому самого поняття «нейтралітет» у Стародавньому світі не існувало. В. П. Даневський з цього приводу зазначав, що у найосвіченіших народів давнини не існувало навіть самого слова «нейтральний», «нейтралітет» [14, с. 4], у зв'язку з чим вживання слова «нейтралітет» стосовно до розглянутого періоду є досить умовним. В цьому випадку нейтралітет використовувався як політичний прийом неучасті у війнах.

У вказаний період не були визначені і закріплені права й обов'язки нейтральних держав, у зв'язку з чим напрошується висновок, що нейтралітет в стародавні часи був явищем, швидше політичним, ніж правовим [15, с. 17]. Під нейтралітетом в давнину розумівся обов'язок держави утримуватись від сприяння тому, хто веде несправедливу війну, або тому, хто перешкоджає діям держави, що веде справедливу війну.

Натомість, на практиці виникали ситуації, коли з різних причин не було змоги встановити агресора, з огляду на це у подібних випадках невоююча сторона зобов'язана була дотримуватися рівності відносно обох воюючих сторін, що знаходило своє відображення, наприклад, у постачанні спорядження воюючим державам тощо.

При визначенні справедливості або несправедливості ведення тієї або іншої війни, нейтральна держава могла з урахуванням його власних інтересів вважати справедливу війну несправедливою, і навпаки, що доводить той факт, що нейтралітет у Стародавньому світі використовувався переважно як політичний інструмент. При цьому воюючі сторони нерідко зверталися до посередництва нейтральної держави для початку переговорів про припинення війни.

Розвиток окремих елементів нейтралітету в Стародавній період здійснювався за наявності суверенних суб'єктів, оскільки тільки суверенні суб'єкти могли приймати або оголошувати подібний статус.

Варто підкреслити, що нейтралітет у Стародавньому світі був явищем досить нестійким. Так, О. І. Тиунов зауважує, що нерідко територія нейтральної держави ставала театром військових дій, а також, що воюючі держави не були зобов'язані поважати недоторканість нейтральної території [16, с. 3], що було обумовлено відсутністю гарантій нейтралітету, оскільки нейтралітет конкретної держави на цьому етапі свого становлення і розвитку не породжував яких-небудь прав і обов'язків для воюючих держав.

У разі потреби залучення нейтральної держави до війни вона ставилася перед вибором – на чийй стороні брати участь у військовому конфлікті, при цьому підтвердження нейтралітету на практиці було неможливе, що підривало значущість нейтралітету на етапі його становлення.

Л. Оппенгейм вважав, що оскільки в давнину не склалося ще поняття міжнародного права не можна припускати, що нейтралітет як правовий інститут існував у народів Стародавнього світу. Нейтралітет не дотримувався навіть на практиці, оскільки ті, що воюють ніколи не визнавали права інших

держав займати позицію неупередженості [4, с. 160]. Проте з цією позицією не можна погодитися.

Міжнародне право зародилося одночасно з розпадом родоплемінних відносин і становленням перших державоподібних утворень, в той момент у людей вже з'явився досвід міжплемінних взаємодій, а також склалися деякі правила, що регламентували ці відносини, які знайшли своє відображення у звичаях. Сукупність цих правил, що регулювали відносини між родами і племенами умовно можна назвати міжплемінним правом, яке в ході свого розвитку трансформувалося у міжнародне право, що було обумовлено появою самостійних держав, які і виступають головними суб'єктами міжнародного права [8, с. 71].

Водночас, Ф. Ф. Мартенс пов'язував розвиток міжнародного права з Стародавнім часом [3, с. 28-29], вважаючи цей період відправною точкою становлення і розвитку міжнародного права, при цьому самого поняття міжнародного права у Стародавньому світі, як справедливо зауважив Л. Оппенгейм, дійсно ще не склалося.

Отже, можна зробити висновок, що нейтралітет як інститут міжнародного права почав своє становлення в Стародавні часи, одночасно з утворенням перших держав і зародженням міжнародного права, що було обумовлено використанням війни як основного засобу вирішення виникаючих конфліктів.

Пізніше під нейтралітетом стали розуміти надання з боку нейтральної держави обом воюючим сторонам однакових можливостей (наприклад, пропуск військ ворогуючих сторін через свою територію). У цей період (Середньовіччя) воюючі держави вже не примушували нейтральні держави робити вибір, на чиєму боці брати участь у війні, цей факт є істотною відмінністю нейтралітету Стародавнього світу і Середніх віків. Проте, юридичних прав і обов'язків нейтралітету держав у цей період ще не існувало.

На практиці одна держава, будучи нейтральною, забезпечувала різні види допомоги і співпраці одній зі сторін, що ворогують. Натомість, у 1408 році про нейтралітет вже було згадано в офіційному документі: 25 травня 1408 р.

французький король видав декрет про збереження нейтралітету в боротьбі авіньйонських і римських пап. У 1478 році Льєж зробив спробу прийняти статус нейтралітету, який у багатьох відношеннях можна вважати прообразом постійного нейтралітету, і проголосив своє рішення «перебувати в доброму і істинному нейтралітеті». Цей, нейтралітет Льєжа 8 липня 1492 р. був визнаний жалуваною грамотою Карла VII Французького [17, с. 20], у зв'язку з чим можна говорити про те, що це була одна з перших спроб оформлення статусу нейтралітету.

Водночас, поняття нейтралітету вперше згадується в юридичній термінології в середині XVI століття. Цей термін був використаний Дж. Ботері в його праці «*De la Ragione di Stato*» (Milano, 1546).

Натомість, Гуго Гроцій у своїй книзі «Про право війни і миру. Три книги, в яких пояснюються природне право і право народів, а також принципи публічного права» здійснив аналіз питання про нейтралітет. Згідно з Гроцієм, чітким юридичним елементом нейтралітету є негативна або позитивна бездіяльність. Відомий філософ і юрист, Гуго Гроцій, стверджував, що в сумнівних ситуаціях доцільно дотримуватися рівності відносно обох воюючих сторін [18, с. 752]. Тут міститься справжня суть нейтралітету – утримання від участі і неучасті в озброєних конфліктах, в той же час цей принцип на практиці повинен реалізовуватися нейтральною державою незалежно від того чи є та або інша війна справедливою чи не є такою, оскільки позиція неупередженості припускає однаково пасивне або однаково активне відношення до обох воюючих держав, інакше порушується баланс, і неупередженість стає уявною.

Пізніше торгівля, що динамічно розвивається, і міждержавні економічні відносини зумовили необхідність врегулювання торгових відносин. У цей період нейтралітет набуває принципово нових якостей і характеристик, у зв'язку з чим стає вже політико-юридичною зброєю [19, с. 2-3]. Так, наприклад, в 1632 році Швеція і католицькі держави Німеччини уклали угоду, в якій визначалися взаємні обов'язки нейтралітету.

У XVII столітті виникла потреба в конкретизації нейтралітету, що було

обумовлено неабиякою мірою економічними причинами.

Одним з юристів-міжнародників, які займалися проблемами нейтралітету в цей період був Бюнкершок, який визначав нейтралітет як позицію непричетності до питань, пов'язаних з діями воюючих держав за жодних обставин. Поняття нейтралітету цього юриста зводилося до того, що держави, які не беруть участь у війні, мають право на власну оборону у разі здійснення проти них озброєних акцій з боку країн учасниць військового конфлікту, при цьому він не оперував терміном «нейтралітет», а називав нейтральні держави такими, що «не ворогують».

Теорія і практика нейтралітету отримують новий імпульс розвитку в епоху капіталізму, що обумовлено подальшим розвитком економічних і торговельних відносин між різними державами. Тільки на рубежі XVIII століття теорія і практика виробили узгоджену позицію, відповідно до якої нейтральні держави зобов'язані зберігати позицію неупередженості, а воюючі поважати недоторканість території нейтральних держав.

Так, швейцарський юрист, філософ, дипломат, експерт з правових питань, теорій, які заклали основи сучасного міжнародного права і політичної філософії Еммеріх де Ваттель визначив нейтралітет так: «Нейтральними народами під час війни є ті, які не стають ні на чю сторону, залишаючись друзями обох сторін і не роблячи переваги арміям однієї з них на шкоду іншій» [20, с. 477].

У цей період не вважалося порушенням нейтралітету надання воюючій державі підтримки, якщо надання такої підтримки передбачалося раніше укладеними договорами. На початок XVIII століття нейтралітет як позиція неучасті у війні не мала чіткого правового змісту. Упродовж другої половини XVIII століття прийшло усвідомлення того, що різні послаблення з боку нейтральної держави недопустимі, що дозволило розмежувати поняття «нейтралітет» в юридичному значенні слова (*de jure*) і фактичному «недосконалий нейтралітет» (*de facto*), а також дало імпульс розробці теоретичних проблем нейтралітету, як міжнародно-правовому явищу. У цей період вважалися законними дії нейтральної держави, що пропускала на свою

територію війська однієї з воюючих держав, проте не допускалося використання воюючими державами природних та інших ресурсів держави, що заявила про свій нейтралітет.

Однак, в цей період зберігалася неврегульованість питань, пов'язаних з морською торгівлею і безпекою торгових судів нейтральних держав. Морська торгівля, у зазначений період значно страждала від воєн і захоплень воюючими державами торгових судів, що не беруть участь у війні. Важливе значення мав озброєний нейтралітет 1780 року.

Озброєний нейтралітет розумівся як «колективні дії нейтральних держав, що вдавалися до сили з метою досягти від воюючих держав поваги своїх інтересів» [21, с. 380], й уперше був оголошений за ініціативою Росії в період англо-американської війни. Суть його зводилася до захисту торгового флоту силою зброї від нападу військових кораблів Англії, при цьому проголошувалися такі основні принципи: нейтральним судам має дозволятися плавання з порту в порт біля берегів воюючих держав; ворожі вантажі на нейтральних судах, за винятком контрабанди, не підлягають захопленню воюючими, тобто, ворожа власність під нейтральним прапором недоторканна.

Незайвим підкреслити той факт, що Швеція вже в 1653 році почала захищати свій торговий флот військовим шляхом [22, с. 620].

Принципи озброєного нейтралітету мали важливе значення для становлення інституту нейтралітету і розвитку міжнародного права загалом, внаслідок того, що уперше в міжнародній практиці був розроблений і застосований механізм колективних засобів захисту.

Пізніше концепція озброєного нейтралітету знайшла своє відображення у Паризькій декларації 1856 року, а також у Лондонській морській декларації 1909 року. Паризька морська декларація 1856 року закріпила як міжнародно-правову норму правило: «вільне судно, вільний товар». Це правило означало, що торговий вантаж, який належить нейтральній державі, що перевозиться на судах однієї з ворожих сторін, не міг бути захоплений іншою воюючою державою. Затримання нейтрального судна було можливе в чітко визначених

випадках (наприклад, транспортування контрабанди).

Важливим чинником становлення і розвитку інституту нейтралітету в міжнародному праві стали Вашингтонські правила, встановлені за угодою між Великобританією і США у Вашингтонському договорі від 08 травня 1871 року, які визначили, права і обов'язки нейтральних держав в межах їх внутрішніх і територіальних вод. Ці правила стали нормами звичаєвого права в регулюванні нейтралітету, а їх зміст не зустрів протидії або заперечень з боку інших держав.

У 1909 році була прийнята Лондонська декларація про право морської війни, що регулює питання блокади, військової контрабанди, про перехід під нейтральним прапором, конвоювання, про опір огляду і відшкодування збитків. Згадана конвенція була досить усеосяжною і дуже прогресивною для свого часу і синтезувала раніше досягнуті успіхи, що стосуються режиму морської торгівлі нейтральних і воюючих держав. Вищезгадані Конвенції, практика їх застосування, а також підсумки роботи Лондонської конференції дали подальший імпульс теоретичним розробкам питань і проблемам нейтралітету.

Особливе значення для становлення і розвитку нейтралітету як інституту міжнародного права відіграло формування на початку XIX століття поняття «Постійний нейтралітет». У XIX столітті статус постійного нейтралітету був встановлений Швейцарією (1815), Бельгією (1831), Люксембургом (1867).

Подальша розробка норм про нейтралітет була продовжена під час Першої мирної конференції 1899 р. і Другої мирної конференції в Гаазі. Шість з тринадцяти Конвенцій, прийнятих 18 жовтня 1907 р., торкалися прав і обов'язків нейтральних держав, серед яких були Конвенції, що безпосередньо регулювали нейтралітет у сухопутній і морській війні: V Конвенція про права і обов'язки нейтральних держав і осіб у разі сухопутної війни і XIII Конвенція про права і обов'язки нейтральної держави у разі морської війни.

Перша світова війна внесла низку глобальних змін у загальновизнану до того моменту концепцію нейтралітету. У воюючих державах усе більше зміцнювалася думка, що нейтральні держави прагнуть уникнути своєї відповідальності за долю людства, що не може виправдати нейтралітет у

моральному аспекті. Крім того, в ході Першої світової війни багато із загальноновизнаних правил, що стосувалися нейтралітету не виконувалися.

Головна роль, у зміцненні миру і підвищенні ролі нейтралітету у справі забезпечення і підтримки міжнародного миру і безпеки покладалася на Лігу Націй, котра повинна була створити колективну систему безпеки, проте деякі держави проводили політику, спрямовану на збереження власного нейтралітету і абстрагування від назріваючої знову війни, що зрештою показало нездатність Ліги Націй створити ефективний механізм колективної безпеки і запобігти Другій світовій війні. У цей період назріла відповідна тенденція зміцнювати позицію нейтральних держав через спільне декларування правил нейтралітету і взаємних консультацій між нейтральними державами. Так, наприклад, у 1938 році чотири скандинавські держави погоджували між собою Кодекс правил нейтралітету, який мав бути інкорпорований у внутрішнє законодавство цих країн. При цьому ці держави одночасно зобов'язалися не вносити в прийняті правила зміни без попереднього обміну думками. Відтак, на цьому етапі становлення нейтралітету значення його принципів розглядалося у ширшому значенні, стосовно відвернення війни і створення системи колективної безпеки.

Попри те, нейтральний статус держав був порушений військовим вторгненням Німеччини у нейтральні держави – Люксембург і Бельгію. Ці події призвели до ситуації, коли нейтральні держави були вимушені відмовитися від свого нейтралітету з метою самозбереження. Друга світова війна стала підтвердженням того, що концепція нейтралітету XIX століття стала архаїчною і дотримуватися умов статусу нейтралітету виявилось важко.

Досвід світових воєн показав, що істотна частина інституту нейтралітету, зокрема, що стосується прав нейтральних держав не відповідає новим міжнародним реаліям. Однак, після закінчення Другої світової війни статус нейтралітету як один із засобів підтримки міжнародного миру і безпеки не припинив своє існування. Так, 15 травня 1955 року при підписанні державного договору з Австрією, СРСР, США, Великобританією і Францією було прийнято

спільну заяву, в якій містилося їх зобов'язання поважати і дотримуватися статусу постійного нейтралітету Австрії такого роду, якого дотримується Швейцарія у своїх відносинах з іншими країнами. Встановлення статусу постійного нейтралітету Австрії було політичним компромісом між СРСР і західними державами у світлі наростаючих протиріч.

Друга половина XX століття характеризується як час боротьби колоніальних держав за незалежність, отримуючи політичну самостійність, нові держави прагнули позбавити себе від участі в різних альянсах соціалістичного і капіталістичного табору, цьому сприяло прийняття статусу постійного нейтралітету. Так, у цей період нейтральними стали Лаос (1962), Мальта (1981). Наприкінці XX століття Камбоджа набула свого статусу постійного нейтралітету на підставі Угоди, що стосується суверенітету, незалежності, територіальної цілісності і недоторканості, нейтралітету і національної єдності Камбоджі від 23 жовтня 1991 року, укладеної в Парижі.

Варто зауважити, що на початку XXI століття жодна держава ще не встановила статус постійного нейтралітету (крім тих, що зробили це раніше), водночас, нині питання, що стосуються встановлення міжнародно-правового статусу постійного нейтралітету активно розглядаються і обговорюються в Казахстані, Коста-Ріці, Панамі та низці інших держав, при цьому, деякі держави вже проводять нейтральний зовнішньополітичний курс.

Отже, в другій половині XX і початку XXI століття нейтралітет як засіб підтримки міжнародного миру і безпеки не вичерпав свого потенціалу.

Як показує проведений аналіз нейтралітет, як міжнародно-правове явище, започаткував своє зародження в Стародавні часи та існує донині, при цьому протягом свого історичного розвитку концепція нейтралітету зазнавала неодноразових змін, що обумовлено розвитком міжнародних відносин, міжнародного права і суспільства загалом.

1.3 Форми нейтралітету

Аналізуючи форми нейтралітету, передусім, варто зазначити, що цей інститут історично мав безліч форм, які відображали окремі його сторони, а також нерідко були відхиленням і спотворенням суті нейтралітету. Таке спотворення було зумовлено різними політичними, економічними та іншими інтересами держав, які встановили цей статус.

В основі класифікації нейтралітету за формою лежать умови його виникнення, тривалість дії, відношення нейтральної держави до воюючих, юридична природа нейтралітету.

Так, І. П. Антонов, виділяє такий вид нейтралітету як політичний нейтралітет в мирний час [23, с. 109], підкреслюючи, що такий вид розглядається як зовнішньополітичний курс держави, який може бути змінений в односторонньому порядку.

Проте подібне широке тлумачення нейтралітету неприпустиме, оскільки веде до необґрунтованого ототожнення поняття нейтралітету в міжнародно-правовому і політичному розумінні.

Відтак, можна виділити такі форми нейтралітету: за тривалістю дії нейтралітет ділиться на традиційний або тимчасовий і постійний, який підтверджує відмову держави на довгострокову перспективу від вирішення міжнародних конфліктів через війни і неучасть у війнах, військових та інших блоках і союзах, які можуть прямо або побічно залучити її у війну; за забезпеченістю нейтралітет можна поділити на озброєний, гарантований і негарантований; за виконанням державою зобов'язань, що витікають із статусу нейтралітету його можна поділити на абсолютний і недосконалий нейтралітет.

Першим у класифікації нейтралітету є традиційний або тимчасовий нейтралітет, інакше кажучи, нейтралітет в його традиційному розумінні, що відповідає його історичному розвитку. Цей вид нейтралітету припускає наявність певних прав і обов'язків, які мають юридично обов'язкову силу при виникненні певних умов і припиняють своє існування одночасно з припиненням умов, за яких він виникає. Умовою його виникнення і

припинення відповідно є – початок і закінчення війни.

Так, В. Н. Дурденевський називає цю форму нейтралітету евентуальною: «Евентуальний стан нейтралітету настає для нейтральної держави з виникненням кожної даної війни між іншими державами і припиняється, коли ця війна закінчиться або коли нейтральна держава за тих або інших причин вирішить вступити або не буде залучена у війну» [24, с. 81-91].

Відтак, напрошується висновок, що традиційний нейтралітет носить ситуативний характер, при цьому виникнення такого нейтралітету не пов'язане виключно з початком війни. Так, наприклад, в певних ситуаціях може бути очевидним, що виникла міжнародна суперечка може бути вирішена виключно за допомогою війни, у зв'язку з чим певна держава може заздалегідь встановити статус нейтралітету, який виникне у разі початку війни, при цьому права і обов'язки нейтральної держави виникають за загальним правилом з моменту початку війни, проте, держава, що проголошує статус нейтралітету на випадок війни може одночасно передбачити низку обмежень, що стосуються взаємовідношень з конфліктуючими державами з метою унеможливлення початку війни (наприклад, припинити постачання якої-небудь продукції, необхідної для ведення військових дій). Здійснення подібних дій виходить за рамки нейтралітету в його традиційному розумінні, при цьому можливість оголошення заздалегідь статусу нейтралітету сприяла появі такого виду нейтралітету як постійний нейтралітет, який є вищою формою розвитку нейтралітету і буде розглянутий нами окремо, з огляду на його особливе значення для підтримання міжнародного миру і безпеки.

Припинення традиційного нейтралітету може настати в таких випадках: добровільного волевиявлення держави, без вступу у війну або зі вступом у війну, залучення до війни іншими воюючими державами, закінчення війни, у тому числі агресії і реалізації державою свого права на самооборону.

Ще однією класифікаційною ознакою є розмежування нейтралітету на озброєний, гарантований і негарантований.

Озброєний нейтралітет припускає, що нейтральна держава використовує

засоби озброєної боротьби з метою охорони свого нейтралітету від можливих дій щодо його порушення з боку воюючих держав. Варто зазначити, що озброєний нейтралітет історично мав на меті гарантування безпечної торгівлі. Озброєний нейтралітет, по суті, є озброєним захистом невоюючою державою своїх інтересів, у той же час з метою захисту своїх інтересів держава готова застосувати силу, з огляду на це існування озброєного виду нейтралітету виглядає деякою умовністю.

Гарантований нейтралітет припускає наявність певного міжнародно-правового акта, відповідно з яким сторони, що його підписали зобов'язуються вжити заходів, спрямованих на збереження і підтримання цього статусу. Гарантованим є статус постійного нейтралітету Швейцарії. Гарантії можуть бути найрізноманітнішими, починаючи від економічних і закінчуючи військовим втручанням.

Негарантований нейтралітет не припускає наявності яких-небудь обов'язків щодо забезпечення цього нейтралітету з боку держав, що його визнали, у зв'язку з чим він є більш прийнятним для таких держав, внаслідок того, що не припускає необхідності здійснення яких-небудь активних дій і покладає на державу, що визнала, мінімум обов'язків.

Гарантований і озброєний нейтралітет історично були зумовлені протиборством найбільш могутніх держав, при цьому з урахуванням сучасного рівня розвитку міжнародних відносин і міжнародного права вважається, що ці форми нейтралітету не будуть більше актуальними.

Класифікація нейтралітету також передбачає його поділ на абсолютний і недосконалий. Абсолютний нейтралітет припускає повне і неухильне дотримання прав і обов'язків нейтралітету з боку держави, що прийняла цей статус. Цей вид нейтралітету є ідеальною теоретичною моделлю, яка важко реалізовується на практиці. Недосконалий нейтралітет означає недотримання державою з різних причин в повному обсязі прав і обов'язків нейтралітету, що може проявлятися в наданні активної або пасивної, прямої або непрямої допомоги воюючим державам.

Недосконалий нейтралітет особливо яскраво проявляється тоді, коли держава, що прийняла цей статус продовжує виконувати міжнародні зобов'язання, які виникли раніше, що суперечать статусу нейтралітету. Аналіз недосконалого нейтралітету дозволяє виявити невідповідність теорії і практики реалізації статусу нейтралітету і призводить до пошуку рішень щодо усунення наявних протиріч і недоліків, які в кінцевому результаті сприяє теоретичній і практичній розробці проблем нейтралітету. Ця форма нейтралітету практично завжди є присутньою у практиці міжнародних відносин.

В той же час у теорії міжнародного права періодично виникали і продовжують виникати сумніви з приводу можливості існування недосконалого нейтралітету, внаслідок того, що наявність цього явища зумовлена невиконанням або неналежним виконанням обов'язків нейтралітету, що саме по собі суперечить суті нейтралітету і в певних ситуаціях ставить під сумнів саме існування нейтралітету.

У цьому контексті, Г. М. Мелков вказував на те, що ніякого умовного або безумовного, повного або неповного, а також «доброзичливого» нейтралітету, яких дотримувалися деякі радянські юристи (наприклад, В. Н. Дурденевский) та іноземні вчені (наприклад, П. Гуггенхайм, Л. Оппенгейм, М. Тандон), немає і не може бути. Надання будь-якої військової допомоги одному з тих, що воюють є несумісним із статусом нейтральної держави [25, с. 622].

Натомість, заперечуючи можливість класифікації й існування різних форм нейтралітету акцент робиться у бік того, що нейтралітет є абсолютною неподільною категорією, тобто існує тільки абсолютний (повний) нейтралітет, але подібна модель важко реалізується, про що свідчить міжнародна практика і численні історичні приклади. Відтак, заперечуючи різні класифікації нейтралітету, заперечується і саме існування нейтралітету як міжнародно-правового явища. Проте, це лише один погляд на проблему.

Дійсно, загальновизнаної класифікації нейтралітету за формами не існує. Так, Л. Оппенгейм виділяв загальний і частковий нейтралітет [4, с. 195], які ґрунтуються на можливості нейтралізації частини території держави, так,

наприклад, були нейтралізовані Іонічні острови Корфу і Паксос. Основою цієї класифікації є територіальний критерій.

Така класифікація видається юридично неспроможною. Нейтралітет – це міжнародно-правовий статус конкретної держави, який витікає з його суверенітету і припускає наявність неділимого абсолютного кола певних прав і обов'язків, а створення «нейтралізованих» територій спричиняє за собою виникнення та обмеження прав і обов'язків держави на певній території, тобто призводить до обмеження сфери дії прав і обов'язків за територіальною ознакою, що суперечить суті і правовій природі нейтралітету, у зв'язку з чим нейтралітет не може бути частковим, і в цій ситуації з точки зору міжнародного права доречніше говорити про «нейтралізацію території», аніж про частковий нейтралітет.

Водночас, Л. Оппенгейм виділяв добровільний і договірний нейтралітет. Під першим вчений розумів нейтралітет, не ґрунтований на зобов'язанні цієї держави залишатися нейтральною під час якої-небудь певної війни, а під другим він розумів нейтралітет держави, в силу договору, зобов'язаної утримуватися під час війни.

З одного боку, добровільний нейтралітет можна ототожнити з нейтралітетом в його традиційному розумінні, а з іншого боку добровільний нейтралітет можна розглядати як політичну позицію держави.

Договірний нейтралітет існував на певному історичному етапі, так, нейтральні держави могли сприяти або надавати допомогу в різних формах воюючим сторонам. Міжнародні договори, що визначають статус нейтралітету, нерідко надавали змогу нейтральній державі діяти вибірково відносно воюючих держав з урахуванням власних політичних й економічних інтересів.

Подібна класифікація нейтралітету в сучасних умовах виявляється термінологічно невдалою, оскільки договір про нейтралітет в принципі має бути добровільним, що витікає з принципу суверенної рівності держав.

Варто вказати на те, що Б. В. Ганюшкін під добровільним нейтралітетом на відміну від Л. Оппенгейма розумів нейтралітет, проголошений державою в

односторонньому порядку [2, с. 19], що свідчить про відсутність єдності підходів до класифікації видів нейтралітету. З урахуванням позицій двох учених, можна виокремити самостійну класифікацію форм нейтралітету за способом його встановлення, у рамках якого можна виділити: нейтралітет, що виникає з односторонньої декларації, визнаної іншою державою (Мальта), нейтралітет, що виникає з міжнародного договору (Швейцарія), нейтралітет, що виникає з внутрішньодержавного правового акта, визнаного іншими державами (Камбоджа).

Натомість, І. П. Антонов також виділяє такий вид нейтралітету, як обмежений нейтралітет, встановлений резолюціями Ради Безпеки ООН, який покладає певні зобов'язання на конкретні держави щодо обмеження їх відносин з агресором [26, с. 45-49].

В той же час з можливістю виділення подібного виду нейтралітету не можна погодитися, оскільки ООН, будучи міжнародною організацією, має власну правосуб'єктність, і виступає в міжнародних відносинах як самостійний суб'єкт.

Нейтралітет є міжнародно-правовим статусом суверенної держави, який встановлюється або припиняється державою самостійно, інакше це порушувало б суверенітет конкретної держави. Відтак, резолюції Ради безпеки ООН, в частині що стосується покладання на державу обмежень щодо взаємовідношення з державою агресором не можна розглядати як різновид нейтралітету.

Висновки до розділу 1

Проведений у першому розділі аналіз дозволяє сформулювати визначення нейтралітету як міжнародно-правового явища. Отже, нейтралітет – це юридично визнаний іншими державами (державою) міжнародно-правовий статус суверенної держави, що припускає наявність певних прав і обов'язків, відповідно до яких ця держава зобов'язана не брати участь прямо або

опосередковано у ворожих діях воюючих держав і не надавати пряму і непрямую допомогу воюючій державі.

Становлення і розвиток нейтралітету включає декілька етапів. На кожному з них розроблялися способи його встановлення, захисту, забезпечення, а також формувалася політико-правова база, головним призначенням якої було захист інтересів нейтральної держави від можливих загроз і забезпечення поваги цього статусу з боку інших держав. Крім того, можна зробити висновок, що нейтралітет є динамічним явищем, яке постійно розвивається та покликане служити засобом підтримки миру і безпеки.

За результатами дослідження встановлено, що нині нейтралітет може існувати в двох основних формах – нейтралітет в його традиційному розумінні та постійний нейтралітет, які можуть бути абсолютні або недосконалі, при цьому розгляд раніше існуючих форм нейтралітету сприяє глибшому з'ясуванню суті цього інституту.

РОЗДІЛ 2

ХАРАКТЕРИСТИКА ПОСТІЙНОГО НЕЙТРАЛІТЕТУ ЯК ВИЩОЇ ФОРМИ ЙОГО РОЗВИТКУ

2.1 Постійний нейтралітет, його зміст і сутність

Особливе значення для становлення і розвитку нейтралітету як інституту міжнародного права відіграло формування на початку XIX століття поняття «постійний нейтралітет» [27, с. 132]. Термін «постійний нейтралітет» відрізняється від традиційного поняття нейтралітету. Поява постійного нейтралітету зумовлена бажанням деяких держав зберегти мир і національний суверенітет, запобігти війнам, а також проводити незалежну зовнішню політику.

Традиційний нейтралітет на відміну від постійного нейтралітету менш стійкий і носить яскраво виражений ситуативний характер, тому можна стверджувати, що постійний нейтралітет нині є вищою формою розвитку нейтралітету, оскільки існує поза війною.

Так, П. С. Казанський розумів під постійно нейтральною державою таку державу, яка раз і назавжди відмовляється за договором з іншими державами вести наступальні війни. Нейтралізовані при цьому, повинні побоюватися укладати договори, які можуть залучити їх у війну [28, с. 454-456].

Дещо пізніше схоже визначення постійного нейтралітету подавав Л. Оппенгейм, підкреслюючи, що вічним або постійним нейтралітетом є нейтралітет держав, які нейтралізовані в силу особливих договорів, як наприклад, Швейцарія [4, с. 194].

З аналізу наведених визначень можна зробити висновок, що постійний нейтралітет встановлюється на основі міжнародного договору, на невизначений строк, і що держава, котра перейняла на себе статус нейтралітету не повинна укладати договори, які можуть залучити її у війну та вести наступальні війни.

Вищеперераховані характеристики постійного нейтралітету не повною

мірою відповідають сучасним міжнародно-правовим реаліям, так, зараз постійний нейтралітет держави може бути встановлений за допомогою прийняття односторонньої декларації держави або внутрішнього нормативного правового акта, визнаного іншими державами, іншими словами, встановлення постійного нейтралітету договірним шляхом не є його винятковою рисою. Встановлення статусу постійного нейтралітету на невизначений строк також не може розглядатися як істотна характеристика постійного нейтралітету, внаслідок того, що встановлення цього статусу, так само як і його припинення є суверенною справою конкретної держави і може бути здійснене у будь-який момент, що може бути зумовлено впливом різних внутрішніх і зовнішніх чинників.

В той же час держава, що має статус постійного нейтралітету має бути послідовною в реалізації прийнятого статусу і не повинна без достатніх для того підстав його припиняти. У зв'язку з цим поняття «постійний» видається дуже умовним і таким, що становить виключно довгострокову перспективу збереження цього міжнародно-правового статусу.

Вказівка на заборону постійно нейтральній державі укладати договори, які можуть залучити її у війну є не повною, оскільки постійно нейтральна держава в принципі не повинна здійснювати яких-небудь дій, що суперечать або можуть спричинити порушення зобов'язань, що витікають із статусу постійного нейтралітету.

Варто вказати, що Б. Е. Нольде характеризував постійний нейтралітет як сукупність правовідносин, що пов'язують декілька держав і створюють права та обов'язки, по-перше, для тієї держави, яка іменується постійно нейтральною, і, по-друге, для інших держав [29, с. 450]. Це визначення є власне правовим, з якого можна виділити такі характерні риси постійного нейтралітету: по-перше, це сукупність правовідносин, що припускає наявність певних взаємних прав та обов'язків між державами, по-друге, обов'язкова участь декількох держав і зв'язок між ними у вигляді визнання цього статусу.

Обидві вищезгадані риси постійного нейтралітету припускають наявність

певного акта, в якому мають бути відображені й закріплені відповідні права та обов'язки, інакше не можливо визначити кола взаємних прав та обов'язків, з огляду на це можна зробити висновок, що визнання статусу постійного нейтралітету іншими державами є необхідною умовою його існування. Односторонній акт встановлення статусу постійно нейтральної держави, не визнаний хоча б однією державою, не може покладати на інші держави обов'язок поважати і дотримуватися цього статусу.

Крім того, другий важливий висновок, який можна зробити спираючись на думки Б. Е. Нольде, полягає в тому, що визнання статусу постійного нейтралітету спричинить покладання на державу, що його визнала, певні обов'язки відносно постійно нейтральної держави.

В узагальненому вигляді постійний нейтралітет російського дореволюційного періоду в доктринальному плані був міжнародно-правовим статусом суверенної держави, цілісність і недоторканість якого гарантується міжнародним договором, за яким постійно нейтральна держава відмовляється від війни, за винятком випадку самооборони, і не має права вступати в міжнародні угоди, членство в яких може залучити її у військові конфлікти. З середини XIX століття встановлення статусу постійного нейтралітету розглядалося багатьма державами як засіб самозбереження держав, забезпечення регіонального миру і вирішення зовнішньополітичних конфліктів так, наприклад, коли Німеччина в 1871 році планувала захопити Ельзас та Лотарингію з'явилися проєкти міжнародних актів, що проголошували ці провінції постійно нейтральними державами. Також пропонувалося встановити статус постійного нейтралітету Єгипту, Греції, Данії та низки інших держав [30, с. 24].

Радянська школа міжнародного права багато в чому успадкувала теоретичні розробки постійного нейтралітету дореволюційних юристів, так Є. О. Коровін визначав, що постійно нейтральною державою є держава, яка перейняла на себе у відповідності з міжнародним договором, обов'язок постійно дотримуватися нейтралітету, причому нейтралітет і незалежність

постійно нейтральної держави, у свою чергу гарантуються іншими державами – учасниками цього договору [31, с. 169].

Водночас, таке визначення, не враховує досвіду Другої світової війни і не містить заборону для нейтральної держави на участь в різних військових блоках і союзах, а також створення на своїй території військових баз або знаходження збройних сил іноземних держав, при цьому відсутня вказівка на наявність відповідних прав у нейтральної держави.

Дещо пізніше Ф. І. Кожевніков визначив постійно нейтральну державу, як державу, яка перейняла на себе відповідно до міжнародного договору чи в порядку односторонньої декларації зобов'язання постійно дотримуватися нейтралітету, не брати участь у військових блоках і союзах, не дозволяти на своїй території будівництва військових баз або створення військових формувань будь-яким іноземним державам [32, с. 89-90].

Таке визначення, по-перше, широко відобразило коло обов'язків постійно нейтральної держави, по-друге, уперше засвідчило, що статус постійного нейтралітету може бути встановлений не лише шляхом міжнародного договору, а й шляхом односторонньої декларації, проте в цьому визначенні відсутня вказівка на необхідність визнання у відповідній міжнародно-правовій формі односторонньої декларації держави і на наявність відповідних прав та обов'язків у нейтральної держави.

Пізніше О. І. Тиунов визначив постійний нейтралітет як міжнародно-правовий статус суверенної держави, яка в силу міжнародного договору або одностороннього волевиявлення, визнаного іншими державами, зобов'язана не брати участь у будь-яких війнах, окрім випадків самооборони, а в мирний час проводити політику, що перешкоджає її втягуванню у війну, тобто не вступати у військові союзи, не допускати розміщення на своїй території іноземних військових баз, не укладати договори, що сприяють економічній і політичній підготовці до війни, не оснащувати свою армію зброєю масового ураження, а також боротися за мир та мирне співіснування держав [16, с. 4]. Таке визначення досить широко деталізує різні сторони постійного нейтралітету і

враховує його економічні аспекти, а також робить виключення для застосування сили з боку постійно нейтральної держави як засобу самооборони. Невдалим тут є визначення постійного нейтралітету як «міжнародно-правового статусу», оскільки цей термін більше підходить при розгляді нейтралітету як політичного явища, адже термін «статус» поняття більш правове і припускає наявність певних прав та обов'язків.

Водночас, Б. В. Ганюшкін визначає нейтралітет як правовий статус держави, що зобов'язує її утримуватися від війни окрім випадків самооборони, а в мирний час проводити миролюбну зовнішню політику, не брати участь у військових союзах і коаліціях, не укласти угод, які можуть залучити постійно нейтральну державу у війну, зміцнювати дружбу з іншими державами [33, с. 37].

Вищезгадані визначення є дуже детальними і в сукупності дозволяють розкрити суть постійного нейтралітету, зокрема розмежувати правову і політичну складові цього явища.

Деякі юристи під час розгляду питання про суть постійного нейтралітету зауважували необхідність певних політичних передумов для встановлення статусу постійного нейтралітету, а саме, оперували термінами «держава без історичної місії», «держава другого рангу» [30, с. 32], в той же час така позиція не відповідає принципу суверенної рівності держав.

Натомість, для розкриття суті постійного нейтралітету і пошуку його найбільш оптимального правового визначення необхідно розглянути права та обов'язки постійно нейтральної держави.

Постійно нейтральні держави, будучи суб'єктами міжнародного права, мають в основному такий обсяг прав та обов'язків, що й інші держави, але з певними особливостями, що пов'язані з цим статусом.

Водночас варто зауважити, якого-небудь єдиного міжнародно-правового акта, що встановлює перелік прав та обов'язків постійно нейтральної держави не існує, тому такий перелік виводиться за допомогою аналізу теорії і практики його реалізації. Норми міжнародного права, що стосуються постійного

нейтралітету, досить часто носили суперечливий або невизначений характер, у зв'язку з чим і досі відсутній єдиний підхід до їх тлумачення і розуміння.

Згадуваний нами Б. Е. Нольде вказав на три проблеми, що були висунені саме завдяки практичній інтерпретації актів нейтралітету: перша торкається обов'язків нейтральної держави в мирний час; друга – прав та обов'язків щодо охорони постійного нейтралітету, третя – порушення обов'язків постійного нейтралітету та правових наслідків такого порушення [29, с. 228].

Окрім того необхідно звернути увагу на той факт, що права та обов'язки нейтральної держави можна розділити на дві частини: права та обов'язки, які витікають з нейтралітету в принципі як з міжнародно-правового статусу, і певні права та обов'язки конкретної держави, що встановила статус постійного нейтралітету. Обсяг цих прав та обов'язків залежить від різних політичних, економічних, географічних та інших чинників. При цьому необхідно зазначити, що постійно нейтральна держава, як і будь-яка держава, має такі права, як право на повагу державного суверенітету, непорушності меж, територіальної цілісності і низку інших прав, що витікають з основоположних принципів міжнародного права.

Постійний нейтралітет і нейтралітет в його традиційному міжнародно-правовому розумінні співвідносяться як частина і ціле: постійний нейтралітет включає нейтралітет під час війни, тобто традиційний нейтралітет, при цьому поняття постійного нейтралітету ширше, в силу того, що цей статус існує поза війною і відповідно припускає наявність прав та обов'язків, які також існують поза війною.

Першим загальновизнаним обов'язком постійно нейтральної держави є відмова від участі у війні, за винятком випадків самооборони. Постійно нейтральна держава, будучи суб'єктом міжнародного права і сувереном має право на самооборону, у зв'язку з чим можна зробити висновок, що постійно нейтральна держава може мати збройні сили, які повинні бути помірними і служити виключно для самооборони.

Відмова від ведення війни як засобу вирішення міжнародного спору не

повинна трактуватися як взятє назавжди зобов'язання. Адже, як показує досвід Другої світової війни, правові механізми не завжди можуть унеможливити розв'язування війни, отож, не варто сприймати в практичному плані обов'язок постійно нейтральної держави не брати участь у війні як абсолютний обов'язок. Статус постійного нейтралітету на додаток до міжнародно-правових механізмів покликаний ще більше мінімізувати вірогідність розв'язування воєн.

Розглядаючи перший обов'язок варто зауважити, що постійно нейтральна держава не має права мати ядерну зброю, оскільки вона не може використовуватися з метою самооборони. Так, наприклад, державний договір про відновлення незалежної і демократичної Австрії в статті 13 заборонив Австрії мати ядерну зброю. З одного боку, це порушує принцип суверенної рівності держав, але з іншого боку статус нейтралітету припускає наявність певних обмежень, які не повинні кваліфікуватися як порушення державного суверенітету.

Територія нейтральної держави, так само як і будь-якої держави, виходячи з принципів і норм сучасного міжнародного права недоторканна, це означає, що територія постійно нейтральної держави не може використовуватися як театр військових дій та іншим чином використовуватися воюючими державами, і що воюючі держави повинні поважати і дотримуватися цього міжнародно-правового статусу.

Крім того, постійно нейтральна держава не має права брати участь в різних організаціях, які можуть прямо або побічно залучити її у військові конфлікти порушити статус постійного нейтралітету. Ця заборона повинна дотримуватися постійно нейтральною державою за умови очевидного розуміння, що вступ у відповідну організацію прямо або опосередковано порушить статус постійного нейтралітету.

Водночас, необхідно підкреслити, що вищеназвана норма сьогодні потребує якісного перегляду, в силу того, що сучасні держави не можуть самотійно вирішувати виникаючі проблеми. Крім того, вступаючи в той або інший економічний союз не можна заздалегідь визначити, чи буде членство в

ньому прямо або опосередковано сприяти порушенню статусу постійного нейтралітету.

Особливої уваги заслуговує питання прийняття і виконання міжнародних зобов'язань постійно нейтральною державою, у зв'язку з прийняттям статусу нейтралітету. Теоретично видається, що така ситуація може виникнути у зв'язку з наявністю у держави міжнародних зобов'язань, які виникли до набуття статусу нейтралітету і прийняттям міжнародних зобов'язань після встановлення статусу постійного нейтралітету, але таким, що суперечать його суті і правовій природі.

Виконання постійно нейтральною державою раніше взятих зобов'язань, що суперечать статусу нейтралітету, може спричинити фактичну втрату цього міжнародно-правового статусу або його порушення. У подібній ситуації постійно нейтральна держава зобов'язана у встановленому порядку припинити виконання раніше узятих зобов'язань, в силу свого міжнародно-правового статусу, оскільки цей статус також є міжнародним зобов'язанням, яке також потрібно сумлінно виконувати. Статус постійного нейтралітету має бути стержневою основою міжнародних відносин нейтральної держави.

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок про те, що постійно нейтральна держава після отримання такого статусу зобов'язана привести раніше взяті міжнародні зобов'язання у відповідність з міжнародними зобов'язаннями, що витікають зі статусу постійного нейтралітету.

В іншій ситуації, постійно нейтральна держава зобов'язана дотримуватися обмежень, що виникають із статусу постійного нейтралітету і не брати на себе зобов'язань, що суперечать його суті, але держава може порушити це правило. І тоді порушення статусу нейтралітету повинні усуватися постійно нейтральною державою за допомогою припинення в установленому порядку взятих зобов'язань, що суперечать статусу нейтралітету або тимчасового призупинення їх виконання до припинення існування обставин, за яких вони стали несумісні зі статусом нейтралітету. Їх не усунення свідчить про фактичне припинення статусу нейтралітету. При таких обставинах

держава, що вчинила вищезгадані дії не має права посилатися на свій статус у відносинах з іншими державами.

Постійно нейтральна держава з метою добросовісного виконання своїх міжнародних зобов'язань, виникаючих із статусу постійного нейтралітету повинна встановити внутрішній правовий режим, що забезпечує дотримання прав та обов'язків статусу постійного нейтралітету і що унеможлиблює порушення цього статусу.

З урахуванням викладеного, можна зробити висновок, що постійний нейтралітет є вищою формою розвитку нейтралітету, внаслідок того, що він існує поза війною та спрямований на підтримання міжнародного миру та безпеки. Характерною рисою статусу постійного нейтралітету є наявність низки особливих прав та обов'язків. Одночасно статус постійного нейтралітету припускає наявність певних обмежень у міждержавних відносинах.

2.2 Встановлення статусу постійного нейтралітету

Передусім варто зауважити, що встановлення статусу постійного нейтралітету є юридичною процедурою, що складається з двох етапів: виникнення постійного нейтралітету і його міжнародно-правового визнання.

Для виникнення статусу постійного нейтралітету потрібна наявність певних передумов. З-поміж таких передумов переважають політичні, економічні, географічні, а також їх різне поєднання.

Так, встановлення статусу постійного нейтралітету Швейцарії чималою мірою зумовлене тим фактом, що ця держава знаходиться між Німеччиною та Францією і тривалий період була предметом політичної боротьби за вплив і територію. Статус постійного нейтралітету Австрії і Лаосу був політичним компромісом між провідними світовими державами, переважно між СРСР, США, Францією та Великобританією.

Сьогодні встановлення статусу постійного нейтралітету може здійснюватися такими способами:

- 1) укладення міжнародного договору;
- 2) прийняття односторонньої декларації держави, визнаної іншими державами;
- 3) прийняття внутрішньодержавного нормативно-правового акта, визнаного іншими державами.

Форма визнання державою статусу постійного нейтралітету не має принципового значення, оскільки акцент необхідно робити на нормовстановлюючій ролі міжнародного документа (одностороння декларація, дипломатична телеграма, обмін записками, протокол тощо), проте ціннішим з точки міжнародного права, є пряме безпосереднє визнання, виражене в декларації.

Першим способом встановлення статусу постійного нейтралітету є укладення міжнародного договору. Подібні договори можуть бути двосторонніми або багатосторонніми.

Наприклад, в радянсько-австрійському меморандумі від 15 квітня 1955 року встановлювалося зобов'язання Австрії бути постійно нейтральною.

Прикладом багатостороннього договору є Акт відносно визнання і гарантії постійного нейтралітету Швейцарії і недоторканості її території від 08 (20) листопада 1815 року [13, с. 141-142], Декларація про нейтралітет Лаосу. Такий спосіб встановлення статусу постійного нейтралітету історично був найбільш поширеним.

Укладення подібних договорів повинно відображатися на внутрішньодержавній правовій системі за допомогою інкорпорації відповідних норм. На практиці укладення міжнародних договорів, супроводжувалося прийняттям відповідних внутрішньодержавних актів. Як приклад можна привести Федеральний конституційний закон «Про нейтралітет Австрії» від 26 жовтня 1955 року [34, с. 347] (далі – Закон про нейтралітет), у статті 1 якого вказано, що з метою тривалого і постійного затвердження своєї зовнішньої незалежності і недоторканості своєї території Австрія добровільно заявляє про свій постійний нейтралітет. Цей закон був ухвалений на основі радянсько-

австрійського меморандуму від 15 квітня 1955 року про результати переговорів, в пункті 3 якого передбачався обов'язок для Австрії здійснення заходів, спрямованих на те, щоб ця декларація, підтверджена Австрійським парламентом отримала міжнародне визнання.

Згодом був укладений Державний договір про відновлення незалежної і демократичної Австрії від 15 травня 1955 року [35, с. 174] (далі – Державний договір), який багато в чому був результатом політичного компромісу між СРСР, США, Великобританією і Францією.

Варто підкреслити, що в Державному договорі не згадується, слово «нейтралітет», у зв'язку з чим напрошується висновок, що основою для встановлення статусу постійного нейтралітету слугував Меморандум про результати переговорів між Урядовою Делегацією СРСР і Урядовою Делегацією Австрійської Республіки від 15 квітня 1955 року.

14 листопада 1955 року австрійський уряд направив Закон про нейтралітет державам, з якими він мав дипломатичні відносини, з відповідною супровідною нотою, в якій просив визнати, проголошений нею постійний нейтралітет [36, с. 10]. Водночас, 06 грудня 1955 року СРСР, США, Великобританія та Франція заявили про визнання постійного нейтралітету Австрії. Отже, з точки зору міжнародного права статус постійного нейтралітету Австрії виник з 06 грудня 1955 року.

Досить примітним є той факт, що постійно нейтральна Швейцарія не підписувала Акт відносно визнання і гарантії постійного нейтралітету Швейцарії і недоторканості її території від 08 (20) листопада 1815 р., проте статус нейтралітету був підтверджений внутрішнім законодавством цієї держави, у зв'язку з чим в такій ситуації не можна говорити про порушення цим актом суверенітету Швейцарії, внаслідок того, що акт про встановлення статусу постійного нейтралітету зрештою відповідає волевиявленню держави.

Ще одна особливість договорів про встановлення постійного нейтралітету витікає з самої суті постійного нейтралітету: подібні договори укладаються на довгострокову перспективу, а не на період війни. Цей спосіб встановлення

статусу постійного нейтралітету найбільшою мірою відповідає інтересам постійно нейтральної держави, оскільки створює точно визначені взаємні права та обов'язки між постійно нейтральною державою та іншими державами, що є сторонами договору.

Другим способом встановлення статусу постійного нейтралітету є прийняття державою односторонньої декларації. Як приклад можна привести Декларацію Уряду Республіки Мальта відносно нейтралітету Мальти від 14 травня 1981 р.

У преамбулі до декларації вказано про те, що, приймаючи цю декларацію, Уряд Республіки Мальта планує зробити вклад у забезпечення миру і стабільності, міжнародної безпеки і соціального прогресу [37]. Наявність подібних формулювань, з одного боку, свідчить про розуміння статусу постійного нейтралітету як засобу забезпечення і підтримання міжнародного миру та безпеки, а з іншого боку, що статус постійного нейтралітету припускає проведення зовнішньої миролюбної політики, що показує тісний зв'язок нейтралітету як політичного і правового явища.

У контексті окресленої проблеми варто звернути увагу на думки, Е. Р. Троєкурова, який відносить до постійно нейтральних держав Коста-Ріку, внаслідок того, що Президент Коста-Ріки у 1983 році в односторонньому порядку заявив про нейтралітет цієї держави, при цьому він зауважує, що ця заява має силу закону [38, с. 91-102], однак з цією позицією не можна погодитися, оскільки заява Президента Коста-Ріки носить політичний характер, вона не втілена у відповідну міжнародно-правову форму, як декларація Уряду Республіки Мальта, і не визнана іншими державами. Подібні критерії дозволяють розмежувати поняття нейтралітету як міжнародно-правового і політичного явищ.

Третій спосіб припускає видання внутрішньодержавного акта, в якому проголошується і закріплюється статус постійного нейтралітету. Необхідною умовою встановлення статусу постійного нейтралітету є його обов'язкове міжнародно-правове визнання, інакше проголошений статус постійного

нейтралітету стає виключно зовнішньополітичним курсом цієї держави.

Так, Камбоджа, в 1954 році здобула незалежність, яка отримала міжнародне визнання на Женевській нараді міністрів закордонних справ 1954 року. Потім 06 листопада 1957 року набув чинності закон Камбоджі про постійний нейтралітет, котрий ліг в основу міжнародно-правового статусу постійного нейтралітету держави після укладення Договору про усеосяжне політичне врегулювання камбоджійського конфлікту і Угоди, що стосується суверенітету, незалежності, територіальної цілісності і недоторканості, нейтралітету і національної єдності Камбоджі, укладених 23 жовтня 1991 р. в Парижі [13, с. 147-151]. Одночасно на Камбоджу був покладений обов'язок закріпити статус постійного нейтралітету в конституції.

Статтею 11 Конституції Республіки Молдова від 29 липня 1994 року [39] закріплено, що «Республіка Молдова проголошує свій постійний нейтралітет. Республіка Молдова не допускає розміщення на своїй території збройних сил інших держав», проте постійно нейтральний статус не був визнаний офіційно іншими державам, у зв'язку з чим з точки зору міжнародного права не можна говорити про те, що Республіка Молдова є постійно нейтральною державою.

Крім того, в Конституції Республіки Молдова не закріплений вичерпний перелік обов'язків, які бере на себе ця держава, проголошуючи статус постійного нейтралітету, а внутрішньодержавний акт повинен не лише декларувати статус постійного нейтралітету, але й відображати перелік прав та обов'язків, які бере на себе держава, що проголошує такий статус.

Нейтралітет, як міжнародно-правове явище не може існувати без визнання. Міжнародно-правове визнання статусу постійного нейтралітету є підтвердженням однією державою наявності в іншій державі певних прав та обов'язків, з яких витікають певні міжнародно-правові і внутрішньодержавні наслідки, що наповнюють їх міжнародно-правовим змістом. У визнанні статусу постійного нейтралітету відображається тісний зв'язок політики, економіки і міжнародного права.

З визнанням тісно пов'язано поняття «підтримка постійного

нейтралітету». Така підтримка може здійснюватися і з боку самої постійно нейтральної держави, і з боку держав, що визнали цей статус. З боку постійно нейтральної держави підтримка повинна здійснюватися за допомогою розвитку внутрішньодержавного права з метою забезпечення добросовісного виконання своїх міжнародних зобов'язань.

Застосування тих або інших форм підтримки може залежати від внутрішніх можливостей тих держав, що визнали і підтримують статус постійного нейтралітету, від зміни в рівні зацікавленості до держави, що має цей статус, від зовнішньополітичної обстановки тощо.

Наявність прав та обов'язків у постійно нейтральної держави з'являється виключно з моменту визнання такого статусу, хоча б однією державою, інакше це порушило б принцип суверенної рівності держав. Отже, визнання є необхідною умовою існування такого статусу з точки зору міжнародного права.

В теорії та практиці міжнародного права сьогодні є загальновизнаним те, що постійно нейтральна держава не повинна надавати свою територію іншим державам для розміщення різних військових баз чи інших цілей, пов'язаних з військовою діяльністю, а також вступати в різні союзи та організації, які можуть залучити цю державу прямо або опосередковано у війну, отже, з моменту визнання статусу нейтралітету, хоча б однією державою, для постійно нейтральної держави виникає певне обмеження, котре стосується взаємовідносин з третіми державами, а також з різними міжнародними організаціями.

Визнання статусу постійного нейтралітету, хоча б однією державою, автоматично тягне заборону для постійно нейтральної держави брати участь у війнах між третіми державами, оскільки держава, що визнала, має право вимагати від постійно нейтральної держави неучасті у війнах між іншими державами в силу наявності особливого статусу і його визнання. Ця вимога повною мірою кореспондує принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань.

Отже, можна зробити висновок, що з моменту визнання статусу

постійного нейтралітету, хоча б однією державою, у постійно нейтральній державі з одного боку, виникають певні обмеження у взаємовідносинах з іншими державами, а з іншого боку виникають певні обов'язки відносно третіх держав.

Виникнення обов'язків відносно третіх держав у відсутності договірних міжнародних відносин між постійно нейтральною і третьою державою, а також наявність певних обмежень у взаємовідносинах з третіми державами є особливістю статусу постійного нейтралітету.

Поняття «визнання статусу нейтралітету» і його гарантії варто чітко розмежовувати. Суть останнього зводиться до наявності обов'язку захищати постійно нейтральну державу, зокрема виступати проти порушника цього статусу і вживати заходів щодо усунення порушення цього статусу і його відновлення. Гарантом може виступати й одна держава, і декілька держав.

Інакше кажучи, держава, що визнала статус постійного нейтралітету, зобов'язана утримуватися від порушення цього статусу, а також виконувати відповідні обов'язки, а держава-гарант окрім загальних обов'язків, що виникають з визнання такого статусу, також несе обов'язок захисту і забезпечення цього статусу, тобто держава-гарант, повинна реагувати на дії держав-порушників цього статусу і вжити заходів щодо відновлення статусу нейтралітету, а також надати підтримку у рамках своїх міжнародних зобов'язань.

Гарантії постійного нейтралітету спрямовані передусім на забезпечення територіальної цілісності постійно нейтральної держави, при цьому гарантії можуть здійснюватися і на прохання постійно нейтральної держави, і в ініціативному порядку.

Наявність гарантій не є необхідною умовою існування нейтралітету, як приклад, можна привести нейтралітет Австрії, який визнаний більшістю сучасних держав, але не є гарантованим. На користь такої позиції також говорить, той факт, що гарантом постійного нейтралітету Швейцарії виступила Пруссія, якої сьогодні не існує як держави, при цьому статус постійного

нейтралітету Швейцарії зберігається і донині.

Проблемним у цій ситуації є питання про виконання державою-гарантом своїх зобов'язань щодо підтримання статусу нейтралітету, у зв'язку із здійсненням агресії відносно нейтральної держави.

Здійснення акту агресії відносно нейтральної держави є порушенням нейтралітету, у тому разі якщо статус нейтралітету був визнаний державою-агресором, при цьому подібні дії в усіх випадках є порушенням засадничих принципів і норм міжнародного права. Нейтральна держава, як будь-яка суверенна держава, має право на самооборону. Реалізуючи надане право, нейтральна держава вступає у війну, у зв'язку з чим статус нейтралітету припиняється.

З формальної точки зору, держава-гарант зобов'язана здійснити військове втручання за умови, що це передбачено відповідним міжнародно-правовим актом, тільки якщо нейтральна держава не реалізувала своє право на самооборону, оскільки інакше, нейтралітет, як предмет гарантії припиняє своє існування, і, отже, гарантії нейтралітету в подібному випадку не можуть існувати. Відтак, гарантії нейтралітету можуть існувати тільки за умови, що постійно нейтральна держава не реалізувала своє право на самооборону.

2.3 Членство постійно нейтральних держав у міжнародних організаціях

Розвиток сучасного суспільства і міжнародних відносин характеризується посиленням інтеграційних процесів, взаємодії та співпраці між державами в різних сферах, зокрема в економічній та військово-політичній сферах. Різні завдання, що стоять перед державами на сучасному етапі розвитку (наприклад, такі як забезпечення регіональної і міжнародної безпеки, боротьба з тероризмом), не можуть бути вирішені державами самостійно і вимагають консолідації зусиль, зокрема в рамках міжнародних організацій, з огляду на це постійно нейтральні держави готові нехтувати обов'язками, що витікають з

такого статусу, з метою забезпечення своєї безпеки, соціально-економічного розвитку тощо.

Подібний стан справ свідчить про необхідність подальшого розвитку і трансформації статусу постійного нейтралітету і самої концепції нейтралітету до сучасних міжнародних реалій, у зв'язку з чим питання про членство постійно нейтральних держав в різних міжнародних організаціях набуває особливого значення. Отже, виникає необхідність розглянути питання, що стосуються членства постійно нейтральних держав в ООН, як універсальної міжнародної організації, основним завданням якої є підтримка міжнародного миру та безпеки, і ЄС, внаслідок того, що ця організація сьогодні становить найбільш розвинену інтеграційну структуру.

При створенні ООН переважала думка про несумісність нейтралітету з участю в цій організації. СРСР, Великобританія і США вирішили підтримати прохання про прийняття в ООН тих держав, які залишалися нейтральними під час війни, якщо такі держави будуть відповідати умовам пункту 1 статті 4 Статуту ООН [2, с. 83].

Це рішення можливо було б вважати визнанням сумісності статусу нейтралітету з членством в ООН, коли б не посилання на пункт 1 статті 4 Статуту ООН, в якому закріплено, що прийняття у члени ООН відкрите для усіх інших миролюбних держав, які переймуть на себе зобов'язання, що містяться в Статуті ООН, і які, за судженням організації можуть і бажають ці зобов'язання виконувати. Подібна умова залишала неоднозначним вирішення питання про сумісність Статусу нейтралітету і членства в ООН оскільки сама організація в кожному випадку вирішувала питання про можливість прийняття нейтральних держав в ООН.

Крім того, в 1945 році на конференції в Сан-Франциско Франція внесла пропозицію доповнити пункт 5 статті 2 проєкту Статуту ООН вказівкою на несумісність постійного нейтралітету з членством в ООН. Проте було вирішено не включати подібне доповнення в текст Статуту ООН у зв'язку з тим, що несумісність постійного нейтралітету з членством в ООН, на думку, що

переважала у той час, з достатньою ясністю витікала з положень пунктів 5 і 6 статей 2 Статуту ООН [40, с. 99-100]. При цьому в 1955 році постійно нейтральна Австрія була прийнята в ООН, за її прийняття в ООН проголосували СРСР, Франція, США і Великобританія, котрі до цього вважали, що статус постійного нейтралітету несумісний з ООН.

Відповідно до пункту 2 статті 1 Статуту ООН, ця організація ставить своєю метою розвивати дружні відносини між націями на основі поваги, принципу рівноправ'я та самовизначення народів, а також вживати інші відповідні заходи для зміцнення загального миру. Пунктом 3 статті 2 Статуту ООН закріплено, що усі члени ООН вирішують свої міжнародні спори мирними засобами, так, щоб не ставити під загрозу міжнародний мир, безпеку та справедливість [41].

Ці норми повною мірою відповідають суті і правовій природі постійного нейтралітету. Постійний нейтралітет має на увазі мирний розвиток міжнародних відносин, запобігає силовому вирішенню міжнародних спорів і зрештою, сприяє підтримці міжнародного миру та безпеки. Виходячи з цих позицій статус постійного нейтралітету сумісний з членством в ООН.

Постійно нейтральна держава не повинна брати участь у війнах і використовувати війну як засіб вирішення міжнародного спору, за винятком випадків самооборони, отже, використання збройних сил постійно нейтральної держави не інакше, як з метою самооборони не видається можливим.

Членство в ООН припускає надання допомоги в усіх діях, що вчиняються відповідно до статуту, з-поміж цих дій передбачається застосування примусових заходів відносно агресора на підставі рішення Ради Безпеки ООН. З аналізу сукупності статей 39-42 Статуту ООН випливає, що до агресора можуть бути використані заходи, пов'язані із застосуванням збройних сил і заходи невоєнного характеру, котрі включають повний або частковий розрив економічних відносин, залізничних, морських повітряних, поштових, телеграфних, радіо або інших засобів повідомлення, а також розрив дипломатичних відносин.

Санкції озброєного характеру, здійснювані під егідою ООН формально не є війною, а виступають засобом колективної самооборони проти держави-агресора з метою забезпечення і підтримки миру і міжнародної безпеки. Сам характер колективної самооборони у рамках ООН суперечить правовій природі нейтралітету.

Згідно з пунктом 1 статті 43 Статуту ООН усі члени ООН зобов'язуються надавати в розпорядження Ради Безпеки ООН на його вимогу і відповідно до особливої угоди необхідні для підтримки міжнародного миру та безпеки збройні сили, допомогу та відповідні засоби обслуговування, включаючи право проходу.

Особливо варто підкреслити, що відповідно до статті 103 Статуту ООН у тому випадку, коли зобов'язання членів ООН за Статутом опиняться в протиріччі з їх зобов'язаннями за якою-небудь іншою міжнародною угодою, переважну силу мають зобов'язання за Статутом ООН.

За таких обставин постійно нейтральна держава повинна нехтувати своїм міжнародно-правовим статусом і взяти участь у будь-яких санкціях проти держави-агресора, визначених в установленому порядку ООН, зокрема надати свою територію для проходу відповідних військ, що витікає із зобов'язань за Статутом ООН.

У подібному випадку, постійно нейтральна держава порушує свої зобов'язання, котрі витікають із статусу постійного нейтралітету. Здійснення подібних дій явно суперечить самій суті нейтралітету і тягне за собою його фактичне припинення.

Надання права проходу своєю територією без участі постійно нейтральної держави у військових заходах також є несумісним із статусом нейтралітету, внаслідок того, що, по-перше, це суперечить самій суті нейтралітету, по-друге, це суперечить V Конвенції про права та обов'язки нейтральних держав і осіб у разі сухопутної війни, по-третє, це сприяє військовому успіху відносно агресора, отже, постійно нейтральна держава надає непряму допомогу, що також суперечить суті та правовій природі статусу нейтралітету.

Відтак, можна зробити висновок, що статус постійного нейтралітету, якщо його розглядати, як ідеальну теоретичну модель, несумісний з членством в ООН, оскільки постійно нейтральні держави, не можуть брати участь в санкціях військового характеру проти держави-агресора і надавати свою територію для використання у військових цілях. При таких обставинах можна лише досить умовно стверджувати, що статус постійного нейтралітету сумісний з членством в ООН до певного моменту, при цьому зважаючи на неможливість посилення, постійно нейтральної держави на свій статус, в силу статті 103 Статуту ООН, при настанні певних умов, висновок про несумісність цього статусу з членством в ООН видається обґрунтованим.

Теоретичний вихід з подібної ситуації вбачається у необхідності відповідних уточнень при вступі в цю організацію.

Водночас з практичної точки зору членство в ООН поєднується із статусом постійного нейтралітету Австрією з 1955 року, Швейцарією з 2002 року. Постійно нейтральні Мальта, Лаос і Камбоджа є членами ООН відповідно з 1964 року і 1955 років, а цей статус був встановлений Мальтою в 1981 році, Лаосом в 1962 році, Камбоджею в 1992 році. Австрія і Швейцарія при вступі в ООН не внесли відповідних уточнень.

Варто підкреслити і те, що Мальта, Камбоджа і Лаос, після встановлення статусу постійного нейтралітету, також не внесли жодних заяв відносно сумісності цього Статусу з членством в ООН.

Натомість, якщо постійно нейтральна держава прийме рішення про використання своїх збройних сил й укладе відповідну особливу угоду, то це повинно кваліфікуватися як припинення статусу постійного нейтралітету оскільки подібні дії суперечать змісту цього міжнародно-правового статусу.

Окрім військових існують санкції і невоєнного характеру, що носять переважно економічний характер, можливість участі постійно нейтральної держави в яких також має певні проблеми.

Так, в офіційному меморандумі Швейцарської федеральної ради, який був направлений 29 квітня 1938 року Раді Ліги Націй у зв'язку з відмовою

Швейцарії брати участь в економічних санкціях, із цього приводу йшлося: «Нині відмінність між військовими і економічними санкціями виявилася б ілюзорною, оскільки справа стосується Швейцарії. Якби вона вдалася до економічних заходів, вона опинилася б у серйозній небезпеці, що до неї відноситимуться так само; як, якби вона застосувала військові дії» [42, с. 430].

Необхідно зазначити, що А. Фердросс із цього приводу зазначав, що не від однієї держави, яка піддалася блокаді в результаті економічних заходів іншої держави, не можна чекати, що вона вважатиме цю останню нейтральною [43, с. 65].

Необхідно враховувати, що припинення економічних відношень з агресором з боку одних держав і їх продовження з боку постійно нейтральної держави не може гарантувати досягнення результату, який планує отримати ООН, ввівши санкції економічного характеру.

З огляду на це, видається, що постійно нейтральна держава може припинити економічні відносини з агресором тільки за власною ініціативою. Для юридичної чистоти припинення цих відносин має здійснюватися постійно нейтральною державою з посиланням на свій особливий міжнародно-правовий статус і виникаючі з нього зобов'язання та обмеження у взаємовідносинах з іншими державами за наявності певних зобов'язань, що носять надзвичайний характер.

З урахуванням викладеного можна зробити висновок, що постійний нейтралітет з теоретичної точки зору несумісний з членством в ООН. Проте фактично постійно нейтральні держави є членами цієї міжнародної організації, яка є ареною міжнародної співпраці і гарантом забезпечення та підтримки миру і безпеки.

Ця проблема може бути розв'язана за допомогою внесення відповідних поправок у Статут ООН в частині, що стосується звільнення постійно нейтральних держав від участі в санкціях військового і невоєнного характеру відносно інших держав. На користь подібного рішення проблеми говорить той факт, що ті заходи, дії на агресора, які можуть здійснити інші члени ООН

видаються цілком достатніми для придушення актів агресії. Внесення подібних поправок не має приводити до применшення ролі постійно нейтральних держав в ООН і запереченні необхідності їх захисту засобами колективної безпеки, якщо самооборона не присікла протиправні дії агресора. Постійно нейтральна держава, у свою чергу, зобов'язана дотримуватися у відносинах з агресором, у тому числі, економічних усіх обов'язків, що витікають із статусу постійного нейтралітету і при цьому керуватися загальними принципами, відображеними в Статуті ООН, в силу свого членства в цій організації.

Договір про Європейський Союз від 07 лютого 1992 року [44], підписаний в Маастрихті нині є основним засновницьким документом ЄС. У пункті 3 статті 1 Договору про Європейський Союз закріплюється, що ЄС ґрунтується на цьому Договорі і Договорі про функціонування Європейського Союзу [45], відповідно в цьому пункті розділу буде поданий правовий аналіз положенням, що містяться в цих договорах.

Варто наголосити, що сьогодні членами ЄС є постійно нейтральна Австрія (1995 рік) і Мальта (2004 рік). Швейцарія не є членом ЄС, і державою-кандидатом, проте ця держава веде активну співпрацю з ЄС у різних напрямках, наприклад, у сфері оподаткування, статистичного обліку, освіти, безвізового простору тощо.

Відповідно до пункту 1 статті 8 Договору про ЄС, Європейський Союз розвиває з сусідніми йому державами привілейовані відносини з метою створення простору процвітання і добросусідства, котре ґрунтується на цінностях ЄС і характеризується тісними і мирними відносинами, що базуються на співпраці. Ця мета також відображена і в статті 21 Договору про ЄС, в якій йдеться, що діяльність ЄС на міжнародній арені здійснюється виходячи з принципів, які керували його створенням, розвитком і розширенням, і які ЄС прагне просувати далі: демократія, правова держава, загальність і неподільність прав людини та основних свобод, дотримання принципів Статуту ООН і міжнародного права, збереження миру, відвернення конфліктів і зміцнення міжнародної безпеки.

Подібні засадничі принципи відповідають суті і правовій природі постійного нейтралітету, більше того, цей факт також підтверджується прихильністю ЄС до дотримання принципів Статуту ООН, які як вказувалось вище також повною мірою відповідають сутності постійного нейтралітету.

Крім того, в статтях 3, 4, 5 і 6 Договору про функціонування ЄС, що визначають виключну та спільну компетенцію ЄС і держав-членів, не міститься якої-небудь вказівки, на наявність у ЄС виняткових повноважень щодо самостійного ухвалення рішень про здійснення різних заходів військового характеру і застосування різних санкцій відносно третіх держав.

При цьому ведення політичного діалогу з третіми сторонами і вираження позиції ЄС в міжнародних організаціях і на міжнародних конференціях покладається на Верховного представника, коли ж міжнародний стан вимагає оперативних рішень Рада ЄС приймає відповідні необхідні рішення. У рамках політики безпеки, як випливає із статті 43 Договору про ЄС він може вдаватись до цивільних і військових засобів, які включають: спільні операції з роззброєння; гуманітарні місії і місії з евакуації; місії, пов'язані з наданням рекомендацій і сприяння у військовій сфері; місії з відвернення конфліктів і підтримання миру; місії бойових підрозділів з урегулюванням криз, зокрема місії з відновлення миру і стабілізаційні операції після закінчення конфліктів. Подібні місії можуть сприяти боротьбі з тероризмом, зокрема шляхом надання підтримки третім країнам у боротьбі з тероризмом на їх території.

Відповідно до пункту 1 статті 31 Договору про ЄС будь-який член Ради ЄС, який утримується під час голосування, може супроводити своє утримання від голосування формальною декларацією. У такому разі він не зобов'язаний застосовувати рішення, але визнає, що це рішення має обов'язкову силу для ЄС. У дусі взаємної солідарності відповідна держава-член утримується від будь-яких дій, котрі здатні вступити в конфлікт з діями ЄС, ґрунтованими на цьому рішенні, або перешкоджати їм, а інші держави-члени повинні проявити повагу до її позиції. Ухвалення рішень, що мають військові наслідки або наслідки у сфері оборони з урахуванням статті 31 Договору про ЄС приймаються

виключно кваліфікованою більшістю. Держави-члени проводять одна з одною у рамках інститутів ЄС узгодження з будь-якого питання зовнішньої політики і політики безпеки, що становить загальний інтерес, з метою визначення спільного підходу.

Пунктом 1 статті 36 Договору про ЄС встановлено, що Верховний представник ЄС регулярно консультується з Європейським парламентом щодо закордонних справ і політики безпеки, відносно головних аспектів і засадничих пріоритетів загальної зовнішньої політики і політики безпеки і загальної політики безпеки і оборони. Згідно з пунктом 5 статті 42 Договору про ЄС Рада може доручати реалізацію якої-небудь місії групі держав-членів, з метою забезпечити захист цінностей ЄС і послужити його інтересам.

Наявність подібних норм дозволяє в кожній конкретній ситуації повною мірою враховувати її різні обставини і створює для постійно нейтральної держави можливість неучасті в різних діях ЄС, що носять військовий характер і суперечать суті цього міжнародно-правового статусу.

Особливої позитивної оцінки заслуговує факт участі ЄС в діяльності Ради Безпеки ООН, оскільки подібна участь дозволяє враховувати статус і позицію постійно нейтральних держав і знижує вірогідність залучення таких держав до участі у військових операціях. При цьому постійно нейтральні держави, будучи членами ЄС, повинні проводити активні дії спрямовані на розширення кількості держав, що визнали цей статус, зокрема й, серед держав-членів ЄС.

Пунктом 3 статті 42 Договору про ЄС передбачено, що для реалізації загальної політики безпеки і оборони, держави-члени надають в розпорядження ЄС цивільні і військові потенціали, щоб сприяти цілям, встановленим Радою.

Згідно з пунктом 1 статті 44 Договору про ЄС у рамках прийнятих рішень, ЄС може доручати реалізацію якої-небудь місії групі держав-членів, які бажають цього і мають у розпорядженні для подібної місії необхідні потенціали. Тобто, для реалізації подібної місії передбачається волевиявлення відповідних держав, але це не є їх обов'язком. Договір про функціонування ЄС передбачає, що держави-члени діють спільно у дусі солідарності, якщо одна з

держав-членів піддається терористичній атаці або стає жертвою катастрофи, викликаного природними чинниками або людиною. ЄС мобілізує усі наявні у нього інструменти, зокрема надані в його розпорядження державами-членами військові засоби, з метою запобігти терористичній загрозі на території держав-членів; посприяти державі-членові на його території на прохання його політичних органів у разі терористичної атаки або посприяти державі-членові на його території у разі катастрофи, викликаній природними чинниками або людиною.

Використання військових засобів постійно нейтральною державою або надання своєї території в подібній ситуації не повинне кваліфікуватися як порушення цього статусу в силу, того, що ці заходи здійснюються в особливому порядку, що вимагає виконання відповідних процедур, в той же час з метою уникнення можливості різної оцінки цих дій подібний стан справ має бути юридично оформлений.

На підставі викладеного, статус постійного нейтралітету сумісний з членством в ЄС, про що свідчить проведений аналіз Договору про Європейський Союз і Договору про функціонування Європейського Союзу, які містять механізми, що дозволяють постійно нейтральним державам залишатися такими і зберігати цей міжнародно-правовий статус, будучи членами цієї міжнародної організації.

Норми, що містяться в цих договорах у порівнянні із Статутом ООН, в частині що стосується дотримання обов'язків, які витікають із статусу постійного нейтралітету носять м'якший характер і членство в ЄС не припускає порушення або відмову від цього міжнародно-правового статусу при настанні певних умов та обставин.

Водночас необхідно підкреслити, що останнім часом намітилися тенденції з посилення воєнно-стратегічної співпраці у рамках ЄС, що в перспективі може спричинити несумісність членства постійно нейтральних держав у Європейському Союзі.

2.4 Міжнародно-правова відповідальність за порушення статусу постійного нейтралітету

Внаслідок того, що постійний нейтралітет є засобом забезпечення і підтримання міжнародного миру та безпеки він повинен неухильно дотримуватися. З огляду на це, питання про міжнародно-правову відповідальність за порушення статусу постійного нейтралітету набуває особливої актуальності.

Необхідно зауважити, що внаслідок того, що нейтралітет в його традиційному розумінні і постійний нейтралітет співвідносяться як частина і ціле, то у разі порушення міжнародних зобов'язань, котрі витікають із статусу нейтралітету в його традиційному розумінні застосовуватимуться заходи міжнародно-правової відповідальності, які також підлягають застосуванню у разі порушення статусу постійного нейтралітету. Проте застосування заходів міжнародно-правової відповідальності за порушення статусу постійного нейтралітету має низку особливостей.

Міжнародно-правова відповідальність є юридичними наслідками, що настають для суб'єкта міжнародного права, який порушив діючі норми міжнародного права і свої міжнародні зобов'язання [25, с. 675].

Нині відсутній чинний міжнародно-правовий акт, який регулює питання міжнародної відповідальності, в той же час, Комісією міжнародного права ООН був розроблений Проєкт статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, який був схвалений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № A/RES/56/83 (далі – Проєкт), і який є кодифікацією норм звичаєвого права, з уточненням їх змісту і зі значними елементами прогресивного розвитку [46, с. 375]. З огляду на це, в цьому пункті розділу питання міжнародно-правової відповідальності розглядатиметься виключно з позицій, відображених у вказаному Проєкті.

Зважаючи, що міжнародно-правова відповідальність виникає за наявності міжнародних зобов'язань, то її можна умовно розділити на два блоки: відповідальність постійно нейтральної держави за порушення цього статусу і

відповідальність держав, що визнали цей статус. Міжнародно-правова відповідальність за порушення постійного нейтралітету повинна базуватися на загальних началах міжнародно-правової відповідальності, але враховувати особливості цього явища.

Порушення статусу постійного нейтралітету, як міжнародно-правове діяння, можна визначити як протиправне невиконання або неналежне виконання постійно нейтральною державою, або державою, що визнала цей статус, міжнародних зобов'язань, котрі витікають зі встановлення і визнання цього статусу. Порушення міжнародно-правового зобов'язання є необхідною умовою настання міжнародно-правової відповідальності.

Порушення міжнародних зобов'язань, що виникають із статусу постійного нейтралітету самою постійно нейтральною державою можна також розділити на дві групи: прямі безпосередні порушення та опосередковані порушення, що стосуються невиконання або неналежного виконання обов'язків постійно нейтральної держави в мирний час.

У першому блоці, у свою чергу, можна виділити пряму безпосередню участь постійно нейтральної держави у війні і непрямую або опосередковану участь у війні.

Пряма безпосередня участь постійно нейтральної держави у війні, є свідомим порушенням цього статусу і тягне його фактичне припинення, у зв'язку з чим надалі держава, що раніше встановила цей статус не має права посилатися на нього у взаємовідносинах з іншими державами і міжнародними організаціями.

У діях постійно нейтральної держави, у тому випадку, якщо вона веде агресивну війну, фактично міститься два протиправні діяння: з одного боку порушення міжнародних зобов'язань, пов'язаних із статусом нейтралітету, а з іншого – порушення імперативних норм міжнародного права.

Відповідно до статті 42 Проекту держава має право як потерпіла держава призвати до відповідальності іншу державу, якщо порушене зобов'язання є зобов'язанням відносно цієї держави окремо або групи держав, що включає цю

державу, або міжнародного співтовариства загалом, і порушення цього зобов'язання особливо зачіпає цю державу.

Відтак, з урахуванням викладеного можна зробити висновок, що постійно нейтральна держава може бути притягнута до відповідальності. Пряме безпосереднє порушення постійно нейтральною державою своїх міжнародних зобов'язань є одночасно порушенням цього статусу і порушенням засадничих принципів міжнародного права.

Відповідальність держави, що порушила статус постійного нейтралітету виникає і відносно держави, що визнала цей статус, і відносно держави з якою постійно нейтральна держава вступила у війну, видається, що збіг держави, котра визнала статус постійного нейтралітету і держави, відносно якої здійснена агресія з боку постійно нейтральної держави має бути кваліфікуючою ознакою, що обтяжує відповідальність держави, яка порушила цей статус.

Відповідальна держава зобов'язана в подібному випадку надати повну компенсацію шкоди, заподіяну міжнародно-протиправним діянням. Шкода, у відповідності зі статтею 31 Проекту, включає будь-яку шкоду, матеріальну або моральну, нанесену міжнародно-протиправним діянням держави.

Компенсування шкоди, заподіяної міжнародно-протиправним діянням, здійснюється у формі реституції, компенсації і сатисфакції. Розміри компенсації шкоди, а також різне поєднання форм міжнародно-правової відповідальності повинні визначатися відповідним міжнародним судом.

Відносно держави, що визнала статус постійного нейтралітету і не є державою, відносно якої здійснена агресія, основною формою міжнародно-правової відповідальності буде сатисфакція, яка полягає у визнанні порушення, висловленні співчуття, офіційному вибаченні або буде виражатися іншою належною формою.

Ще однією стороною першого блоку порушень є непряма або опосередкована участь постійно нейтральної держави у війні, наприклад, надання економічної або консультаційної допомоги одній з воюючих держав, надання своєї території для проходження військ тощо. Подібні порушення статусу

постійного нейтралітету, безумовно, суперечать суті нейтралітету, але меншою мірою, ніж пряме безпосереднє порушення.

Економічна або інша непряма допомога з боку постійно нейтральної держави може здійснюватися і через різних приватноправових суб'єктів, і через треті держави, що не мають статусу нейтралітету, і, отже, обмежень у взаємовідносинах з воюючими державами.

У подібних випадках, є доволі складно виявити факт непрямої допомоги з боку постійно нейтральної держави і, отже, встановити, факт наявності міжнародно-протиправного діяння і притягнути постійно нейтральну державу до міжнародно-правової відповідальності.

Статтею 8 Проєкту встановлено, що поведінка особи або групи осіб розглядається міжнародним правом як діяння держави, якщо ця особа або група осіб фактично діє за вказівкою або під контролем цієї держави під час здійснення такої поведінки. Проєкт встановлює безліч випадків, коли поведінка і діяння різних осіб і органів привласнюються безпосередньо державі як суб'єктові міжнародного права.

За логікою постійно нейтральна держава, що порушила обов'язки, пов'язані зі статусом постійного нейтралітету, повинна нести міжнародно-правову відповідальність незалежно від того, чи здійснено це діяння безпосередньо різними органами і особами або третьою державою, проте, проведений аналіз доводить наявність механізму, що дозволяє постійно нейтральній державі уникнути міжнародно-правової відповідальності за порушення статусу нейтралітету, оскільки постійно нейтральна держава, не керуючи діями іншої держави, може фактично використати її як посередника, в силу відсутності для останньої міжнародних зобов'язань не здійснювати певних дій, і які відповідно не будуть для цієї держави міжнародно-протиправним діянням. У подібних випадках варто сподіватися на принцип добросовісного виконання державою міжнародних зобов'язань, який не завжди послідовно реалізується на практиці.

Теоретично, держава, що має статус постійного нейтралітету з метою

свого економічного розвитку готова піти на порушення власних зобов'язань в частині, що стосується економічного співробітництва з іншими державами. По-перше, це не так явно суперечить статусу постійного нейтралітету, а, по-друге, може залишитися невідомим для держав, що визнали статус нейтралітету, по-третє, може зміцнити взаємовідносини з іншими державами.

У разі виявлення подібних дій до постійно нейтральної держави навряд чи будуть застосовані серйозні заходи міжнародно-правової відповідальності, здатні запобігти здійсненню подібних діянь в майбутньому, в зв'язку з чим, з метою припинення цих порушень санкції повинні носити економічний характер і перевищувати розмір отриманої державою вигоди в декілька раз.

У мирний час основними обов'язками постійно нейтральної держави є заборона на надання своєї території для використання військових цілей, а також на участь в різних економічних і військово-політичних блоках, які можуть прямо або опосередковано втягнути постійно нейтральну державу у війну. Відповідальність за порушення обов'язків щодо участі в економічних або військово-політичних союзах, пов'язана із зовнішньоекономічною діяльністю держави і заходами міжнародно-правової відповідальності та механізмами забезпечення, що до неї застосовні і які стосуються непрямой участі постійно нейтральної держави у війні. При вступі в міжнародну організацію постійно нейтральна держава навряд чи може свідомо знати чи буде зрештою членство в цьому союзі порушувати її обов'язки, пов'язані із статусом постійного нейтралітету. У тому випадку, якщо членство держави у відповідній організації призводить до порушення статусу постійного нейтралітету, то держава зобов'язана або вийти з цієї організації або зробити відповідну обмовку на участь в певній діяльності, у разі невиконання цих правил, статус нейтралітету буде порушений.

Надання постійно нейтральною державою своєї території іншим державам для різних військових цілей є порушенням статусу постійного нейтралітету, що суперечить його суті. Проте в період збройного конфлікту на території вже неіснуючої Югославії Швейцарія надала свій повітряний простір

для прольоту літаків в район бойових дій [26, с. 45-49], в той же час, міжнародно-правова відповідальність для Швейцарії не настала. Подібна практика свідчить про те, що при очевидному протиріччі подібних дій суті статусу нейтралітету, ці дії є порушенням цього статусу, але не його припиненням. Відсутність міжнародно-правової відповідальності в подібних випадках сприяє неналежному виконанню обов'язків, пов'язаних із статусом нейтралітету і применшенню принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань.

Другий блок порушень складають міжнародно-протиправні діяння, здійснені державами, що визнали цей статус.

Держава, що визнала статус нейтралітету, зобов'язана виконувати відносно постійно нейтральної держави обов'язки, що виникають з імперативних норм міжнародного права. Порушення територіальної цілісності постійно нейтральної держави державою, що визнала статус нейтралітету, одночасно буде порушенням засадничих принципів міжнародного права і порушенням міжнародних зобов'язань, подібні діяння, з боку держави, котра визнала статус нейтралітету, також повинні підвищувати міру її відповідальності.

Загальновизнаним обов'язком держави, що визнала статус постійного нейтралітету, є повага і дотримання цього статусу, а коло її обов'язків відносно постійно нейтральної держави носить пасивний характер. Інакше справа йде, якщо держава, що визнала статус постійного нейтралітету є гарантом цього статусу. Гарант відповідно до своїх, міжнародних обов'язків зобов'язаний здійснювати заходи, спрямовані на підтримку і забезпечення цього статусу, тому перелік обов'язків держави-гаранта має бути конкретним, інакше гарант не може притягатись до міжнародно-правової відповідальності, в силу відсутності факту невиконання конкретного міжнародного зобов'язання, що є необхідною умовою настання цього виду відповідальності. Так, Б. В. Ганюшкін стосовно постійного нейтралітету Австрії зауважував, що відсутність формальних міжнародно-правових гарантій постійного нейтралітету Австрії

означає лише, що виступ кожної з цих чотирьох держав, і разом з іншими, і окремо, на захист австрійського нейтралітету є правом, але не обов'язком кожної з них, тобто вони зобов'язалися лише самі поважати, але не примушувати, інших поважати цей нейтралітет [2, с. 42].

Зобов'язання гаранта на відміну від держави, що просто визнала статус постійного нейтралітету, є активними і настають за наявності надзвичайних обставин. Гарант повинен за наявності відповідного міжнародного зобов'язання і настанні відповідних умов вжити заходи, спрямовані на відновлення статусу постійного нейтралітету і його підтримання у межах відповідних гарантій.

Невиконання обов'язку гарантом є порушенням міжнародного зобов'язання, і така держава має бути притягнута в установленому порядку до міжнародно-правової відповідальності.

Висновки до розділу 2

Проведений у другому розділі аналіз дозволяє визначити постійний нейтралітет як юридично визнаний іншими державами (державою) міжнародно-правовий статус суверенної держави, що припускає наявність особливих прав та обов'язків, відповідно до яких ця держава відмовляється на довгострокову перспективу брати участь у війні, військових та економічних союзах, які можуть прямо чи опосередковано залучити її у війну, а також від використання війни як засобу вирішення міжнародних спорів і заборона надання своєї території третім державам для різних військових цілей.

Необхідно підкреслити, що визнання статусу нейтралітету в міжнародному праві є необхідною умовою його існування, яке надає цьому статусу власне правовий зміст і сенс. Визнання статусу нейтралітету спричиняє за собою низку обмежень для держави, що встановила цей статус у взаємовідносинах з іншими державами, а також у певних випадках тягне виникнення відповідних обов'язків відносно держав, що не визнали цей статус, що є характерною особливістю статусу нейтралітету, як міжнародно-правового

явища. При цьому доцільно розмежовувати визнання статусу нейтралітету його підтримання і гарантій, які тісно пов'язані, в силу історичного зв'язку політичних і правових сторін статусу нейтралітету, але розкривають і характеризують різні сторони нейтралітету.

Статус нейтралітету в теорії не поєднується з членством в ООН, проте сучасна практика міжнародних відносин допускає участь нейтральних держав у цій міжнародній організації. Норми, що містяться у договорах про створення та функціонування ЄС, в порівнянні із Статутом ООН, в частині що стосується дотримання обов'язків, що виникають із статусу постійного нейтралітету, носять м'якший характер, тому держава може поєднувати членство в ЄС і статус нейтралітету. Розглянуте питання про членство постійно нейтральних держав в ООН і ЄС дозволяє зробити висновок про те, що низка теоретичних положень нейтралітету, у тому числі концепція нейтралітету, ґрунтована на унеможливленні колективного захисту, потребує перегляду з урахуванням сучасних міжнародних реалій.

З урахуванням викладеного, постійно нейтральні держави і держави, що визнали цей статус можуть не виконувати або виконувати неналежно свої міжнародні зобов'язання залежно від певних обставин в одних випадках можна говорити про порушення статусу постійного нейтралітету, в інших при здійсненні дій, котрі явно суперечать суті статусу нейтралітету, можна говорити про фактичне припинення статусу нейтралітету. До нині відсутній міжнародно-правовий акт, що регулює питання міжнародно-правової відповідальності, яка виникає, у зв'язку із здійсненням міжнародно-протиправних діянь, що порушують статус постійного нейтралітету. Притягати держав-порушників до міжнародно-правової відповідальності в сучасних умовах досить проблематично, з огляду на це теоретична і практична розробка цієї проблеми набуває особливої актуальності.

РОЗДІЛ 3

ІНСТИТУТ НЕЙТРАЛІТЕТУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

3.1 Практика реалізації статусу нейтралітету

До числа нейтральних держав, що мають значну практику реалізації і застосування цього міжнародно-правового статусу, зокрема, відносяться Швейцарія, Австрія і Мальта, у зв'язку з чим доцільно розглянути досвід реалізації статусу нейтралітету саме цими державами.

До нейтралітету ці держави приходили різними шляхами і в різний час. Упродовж найбільш тривалого терміну постійного нейтралітету дотримується Швейцарія. Швейцарський історик Едгар Бонжур так висував своє припущення про прагнення Швейцарії до політики нейтралітету: «Поняття швейцарського нейтралітету виникло одночасно з поняттям швейцарської нації» [47, с. 15-25]. Тому не дивно, що у 1848 році статус постійного нейтралітету Швейцарії отримав закріплення в Конституції країни, завдяки чому Швейцарія отримала більше можливостей захищати свій нейтралітет.

У Конституції Швейцарії 1874 року, також був закріплений принцип постійного нейтралітету і обов'язок його збереження і захисту покладений на Союзню Раду і Союзні Збори.

Період між 1848 і 1920 роками швейцарські історики, характеризують як час розквіту класичного швейцарського нейтралітету, оскільки в цей період різні держави використовували Швейцарію в якості посередника у вирішенні міжнародних спорів. Так, в 1897 році під час врегулювання питання про політичне положення острова Кріт Франція також запропонувала призначити генерал-губернатором члена швейцарського парламенту [48, с. 81], в 1912 році в Швейцарії проходили мирні переговори після італо-турецької війни стосовно Тріполі, а в 1913 році в Швейцарії зустрілися депутати германського рейхстагу і депутати французького парламенту на конференції щодо взаєморозуміння.

У 1914 році після початку Першої світової війни Швейцарія довела до відома держав, що підписали акт про нейтралітет від 08 (20) листопада 1815 року, і ряду інших держав рішення про свій твердий намір дотримуватися нейтралітету. Внаслідок того, що Швейцарія в той момент сильно залежала від імпорту різної продукції вона уклала торгову угоду з обома воюючими державами. При цьому для економічних зв'язків з Німеччиною в 1915 році була заснована посередницька контора в Цюриху, а для зносин з країнами Антанти – створено Швейцарське суспільство економічного контролю одночасно Швейцарією були дані гарантії, що товари, котрі ввозяться в Швейцарію не поставлятимуться в інші держави. Після закінчення Першої світової війни в пункті 435 Версальського мирного договору 1919 р. був підтверджений статус постійного нейтралітету Швейцарії. На думку, швейцарських істориків, після 1920 року характер постійного нейтралітету Швейцарії зазнав зміни, що було обумовлено вступом в Лігу Націй [48, с. 78-84], оскільки Швейцарія була звільнена у військових санкціях проти агресора, але не була звільнена від участі в економічних санкціях. Статус нейтралітету Швейцарії в цей період характеризувався як «диференційований нейтралітет». Проте в 1935 році Швейцарія відмовилася від участі в економічних санкціях проти Італії, у зв'язку з її нападом на Абіссинію, що було рівносильне відмові Швейцарії від співпраці у рамках Ліги Націй.

Швейцарія не понесла матеріального збитку в роки Другої світової війни, завдяки правильно витриманій урядом зовнішньополітичній лінії. Проте після того, як Німеччина захопила Бельгію, Голландію і Люксембург в Швейцарії була оголошена загальна мобілізація армії. Швейцарії уперше в роки Другої світової війни довелося реалізувати на практиці право на самооборону і забезпечувати недоторканість своєї території, оскільки міста Швейцарії неодноразово бомбардувалися авіацією воюючих держав, головним чином Німеччиною.

Досвід Швейцарії служить підтвердженням того факту, що у військових конфліктах не виконуються фундаментальні норми міжнародного права і

міжнародні зобов'язання, що витікають із статусу нейтралітету. Проте статус постійного нейтралітету дозволяє сподіватися на збереження досить мирних взаємовідносин з воюючими державами. Повна відмова від забезпечення захисту і недоторканості території статусом постійного нейтралітету вважалася такою, що ставить під пряму загрозу безпеку і незалежність Швейцарії.

У кінці XX століття в Швейцарії сталися зміни в трактуванні концепції постійного нейтралітету, котрі були обумовлені закінченням «холодної війни», а також припиненням існування загрози ядерної війни, що відбилося головним чином у сфері посилення взаємодії Швейцарії з міжнародними організаціями в цілях залучення держави до міжнародних справ і інтеграційних процесів, у тому числі у сфері безпеки, чому сприяла поява осередків регіональних конфліктів і поширення терористичної загрози.

Швейцарія дотримується нейтралітету і одночасно розділяє принцип європейської солідарності, що виражається в готовності нести відповідальність за глобальні проблеми сучасності і активно сприяти їх рішенню. Як результат, в 2002 році Швейцарія вступила в ООН.

Постійний нейтралітет Швейцарії на цьому етапі умовно зводиться до досягнення наступних цілей: по-перше, забезпечення власної безпеки, по-друге, вироблення механізму по участі в санкціях під егідою ООН.

У 1990 році Швейцарія стала учасницею санкцій проти Іраку, при цьому в якості основи Швейцарія послалася на вимогу міжнародної солідарності, визнавши, що виникаючі з режиму санкцій зобов'язання економічного характеру не суперечать нейтралітету і їх виконання не приведе до безпосереднього втягування Швейцарії у військові дії і як наслідок до порушення статусу нейтралітету.

Крім того, в 1993 році Швейцарія видала дозвіл на проліт над своєю територією, літаків, що входять до складу миротворчих військ ООН в Югославії і відносно місії ОБСЄ в Косово в 1998 році, а також дозвіл на транзит для підрозділів IFOR/SEOR у Боснії і Герцеговині в 1995 році і KFOR в Косово в 1999 році.

Відповідно до зовнішньополітичної доповіді 1993 року участь Швейцарії в режимах військових санкцій вважається допустимою за умови, що на це є рішення Ради Безпеки ООН, проте Швейцарія підтримала і приєдналася до санкцій ЄС, введених без резолюцій ООН відносно Югославії в 1998 році і М'янми в 2000 році, при цьому санкція проти Югославії носили, у тому числі економічний характер. Одночасно в 1992-1993 роках Швейцарія брала участь в Женевській конференції по Югославії в Спеціальній групі по Косово. Після початку конфлікту на прохання Франції і США Швейцарія представляла їх інтереси.

З 1996 року Швейцарія стає учасником програми НАТО «Партнерство заради миру», а з 1997 року – членом Ради євро-атлантичної співпраці, при цьому зовнішньополітичний курс Швейцарії переслідує своєю метою нарощування участі в організаціях, що займаються здійсненням контролю над різними озброєннями з метою прийняття активної участі у підтримці міжнародного миру та безпеки.

Швейцарія співпрацювала з арміями НАТО в процесі підготовки військових кадрів, стандартизації озброєнь. Західні фірми, що виконують замовлення НАТО по виробництву озброєнь, були розміщені на території Швейцарії. 10 червня 2001 р. в Швейцарії відбувся референдум з питання про можливість участі армії Швейцарії в миротворчих операціях за кордоном і внесенні відповідних змін до законодавства, при цьому 51% населення висловилося «за», після чого в Косово були спрямовані швейцарські збройні сили, присутність яких зводилася до здійснення допоміжних функцій.

З одного боку, подібні дії можна кваліфікувати як порушення статусу нейтралітету Швейцарією і відмова Швейцарії від цього міжнародно-правового статусу, а з іншого боку їх можна розцінювати як трансформацію статусу нейтралітету до сучасних міжнародних реалій, зміна самої концепції статусу постійного нейтралітету і розширення участі нейтральних держав в забезпеченні міжнародної безпеки, на користь другої позиції говорить наступний факт.

Нова редакція Конституції Швейцарії від 18 квітня 1999 р., що набула чинності з 01 січня 2000 року, підтверджує збереження прихильності статусу нейтралітету, так, відповідно до статті 173 Конституції Швейцарії, Союзні Збори вживають заходи для збереження зовнішньої безпеки, незалежності і нейтралітету Швейцарії. Ця норма також дублюється і в статті 185 Конституції Швейцарії [49], що підтверджує особливу значущість нейтралітету у сфері забезпечення безпеки цієї держави.

В теперішній час Швейцарія є однією з найбільш розвинених в економічному плані держав, у тому числі, завдяки міжнародно-правовому статусу нейтралітету. Швейцарія є європейським центром діяльності ООН. В Женеві знаходяться Європейське відділення ООН штаб-квартира Всесвітньої організації охорони здоров'я, Міжнародної організації праці і ряду інших авторитетних міжнародних організацій.

Статус нейтралітету Австрії, як вказувалося вище, був встановлений в 1955 році. Після встановлення цього статусу Австрія в цьому ж році стає членом ООН, а в 1956 році членом Ради Європи. У післявоєнний період статус постійного нейтралітету Австрії дозволив проводити стабільний зовнішньополітичний курс зберегти свій суверенітет і забезпечити стійкий економічний розвиток.

Також як і Швейцарія, Австрія у кінці 80-х початку 90-х років ХХ століття почала проводити курс, спрямований на трансформацію статусу нейтралітету відповідно до сучасних міжнародних реалій, що знаходить своє відображення в участі Австрії у багатьох міжнародних організаціях і різних інтеграційних процесах, а також реалізації принципу європейської солідарності і активному розвитку економічних стосунків Австрії на міжнародній арені. Як наслідок, в 1995 році Австрія вступила в ЄС.

Крім того, відповідно до статті 23F Федерально-конституційного закону Австрії від 10 листопада 1920 року [50, с. 5] (далі – Закон Австрії) (з відповідними змінами і доповненнями) Австрія бере участь в спільній зовнішній політиці і політиці забезпечення безпеки Європейського Союзу

відповідно до глави V Договору про ЄС. Сюди включається участь в рішеннях завдань згідно із статтею 17 абзацу 2 цього Договору, а також в заходах, за допомогою яких економічні відносини з однією або багатьма третіми державами підтримуються, обмежуються або повністю припиняються. Рішення ЄС про спільний захист вимагає укладення (висновку) Національної ради, і Федеральної ради Австрії.

Таким чином, Австрія зберігаючи свою прихильність до статусу нейтралітету готова брати участь в забезпеченні безпеки ЄС, а також в санкціях з боку ЄС проти третіх держав.

Одночасно Австрія бере участь в різних операціях щодо підтримки миру по лінії ООН (головним чином в гуманітарних операціях), при цьому в 1995 році Австрія прийняла конституційну поправку, що дозволила розповсюдити цю практику по лінії ОБСЄ. Подібний стан справ дозволяє Австрії тісним чином взаємодіяти з міжнародними організаціями у справі підтримки миру і зберігати статус нейтралітету.

У той же час, з урахуванням статті 103 Статуту ООН Австрія визнала пріоритет зобов'язань, виникаючих із Статуту перед іншими міжнародними зобов'язаннями. Австрія заявила свій намір брати участь у багатонаціональних підрозділах ЄС по врегулюванню криз, а також іншим чином надавати необхідну підтримку миротворчим операціям, що проводяться різними міжнародними організаціями що діють без дозволу Ради безпеки ООН, але у рамках принципів відбитих в Статуті ООН.

З 1995 року Австрія, як і Швейцарія, співпрацює з НАТО за програмою «Партнерство заради миру», будучи учасником цієї програми, Австрія направляла національні війська для миротворчої операції у Боснії і Герцеговині у складі IFOR/SFOR в період з 1995 по 2001 роки.

Подібний стан справ, так само як і у випадку зі Швейцарією можна розглядати як порушення статусу нейтралітету або ж його гнучке тлумачення, спрямоване на пристосування до сучасних міжнародних реалій, з урахуванням усвідомлення неминучості інтеграційних процесів, обумовлених необхідністю

економічного розвитку і появою спільних загроз.

Статус нейтралітету Мальти був встановлений в 1981 році. При цьому робота, спрямована на встановлення і визнання цього статусу з боку інших держав почалася набагато раніше.

Особливістю статусу постійного нейтралітету є той факт, що цей міжнародно-правовий статус ґрунтується на принципі неприєднання. Так, в Декларації Уряду Республіки Мальта відносно нейтралітету Республіки Мальта від 14 травня 1981 р. говориться, що Республіка Мальта є нейтральною державою, яка активно домагається міжнародної безпеки і соціального прогресу, дотримуючись політики неприєднання і відмовляючись від участі в яких-небудь військових союзах.

Особливістю статусу постійного нейтралітету Мальти також є той факт, що він був встановлений поза зв'язком з війною і військовими загрозами, в умовах мирного часу і при нормальній внутрішньополітичній обстановці, у відсутності тиску ззовні «великих держав» на встановлення цього статусу, інакше кажучи встановлення цього статусу Республікою Мальта є достовірно суверенною реалізацією держави права на нейтралітет.

Статус постійного нейтралітету Мальти з самого початку свого існування отримав дуже широке визнання і підтримку.

Так, Італія в Декларації про визнання нейтралітету Мальти 1980 р. зобов'язалася поважати суверенітет, нейтралітет і територіальну цілісність Мальти, не спонукати Мальту вступати у військові союзи або приймати від них допомогу, утримуватися від будь-яких дій, які могли б прямо або опосередковано створити загрозу суверенітету, нейтралітету і безпеці Мальти, а у разі порушення її суверенітету, нейтралітету або територіальної цілісності або виникнення загрози такого порушення проводити на прохання уряду Мальти консультації з нею і з іншими середземноморськими державами, які виступлять з аналогічними деклараціями, а також вживати необхідних заходів, яких вона визнає необхідними, «не виключаючи військової допомоги». Італійський уряд резервував за собою право відмовитися від цих зобов'язань, якщо визнає, що

збереження нейтралітету Мальти не забезпечується [51, с. 396 -398].

Лівія зобов'язалася сприяти і приходити на допомогу, коли Мальта чітко вимагатиме такого сприяння на захист територіальної недоторканості і суверенітету Мальти [52, с. 6].

Характеристика статусу нейтралітету Мальти різко відрізняється від Австрійського і Швейцарського нейтралітету. Мальтійський нейтралітет переслідує ширші цілі, що відображаються в проголошенні такої мети як внесення вкладу у мир і стабілізацію в Середземноморському регіоні шляхом трансформації неприродної ролі Мальти як військової бази в центр миру і в міст дружби, між народами Європи і Північної Африки [53, с. 111].

Таким чином, можна зробити висновок, що принципова відмінність постійного нейтралітету Мальти від нейтралітету Швейцарії і Австрії полягає в характері дій і цілях встановлення цього міжнародно-правового статусу, що неабиякою мірою обумовлене доповненням статусу постійного нейтралітету Мальти політикою неприєднання.

Мальта послідовно реалізує, зобов'язання, що витікають із статусу нейтралітету і закріплені у Декларації Уряду Республіки Мальта відносно її нейтралітету. Так, на території цієї держави не розміщені іноземні військові бази, військові засоби, промислові виробництва військового призначення. Мальта не бере прямої, активної участі у військових операціях і у військовій співпраці. У 1995 році НАТО робило спробу залучити Мальту до участі в програмі «Партнерство заради миру», проте дані спроби не увінчалися успіхом.

Мальтійський варіант нейтралітету повною мірою виключив будь-які можливі форми використання території цієї держави, які могли б порушити цей міжнародно-правовий статус.

Так, Мальта встановила, що морські порти використовуватимуться виключно в цивільних і торгових цілях, при цьому допускається використання портів для ремонту озброєних судів, позбавлених озброєння. Одночасно була введена заборона на здійснення комерційних операцій з будь-якими військовими елементами [53, с. 26].

Особливістю статусу постійного нейтралітету Мальти є його економічна спрямованість, що було обумовлено геополітичною необхідністю з боку ряду держав відходу Великобританії з острова Мальта і послабленню впливу Великобританії в Середземноморському регіоні. Визнання статусу нейтралітету Мальти і регіональна співпраця Мальти нерідко супроводжувалося наданням Мальті різної економічної допомоги, з метою забезпечити політичну і економічну самостійність цієї держави і виключити вплив Великобританії, яка раніше використовувала острів Мальта для розміщення військових сил.

З 2004 року Мальта є членом ЄС і веде активне економічне співробітництво з європейськими державами.

В той же час статус постійного нейтралітету Мальти не розвинений у внутрішньодержавному праві, що є серйозним пропуском. Так, в Конституції Республіки Мальта 1965 р. включені ті ж положення, що і в Декларації Уряду Республіки Мальта відносно нейтралітету.

Нейтралітет Мальти повинен бути підкріплений виданням внутрішньодержавних правових актів, котрі повинні визначати зміст усієї правової системи Мальти, яка знаходиться між християнською Європою і ісламською Північною Африкою і у разі виникнення конфліктів може служити надійним місцем розміщення військових сил, що може привести до порушення або припинення статусу нейтралітету цієї держави, що підкреслює необхідність закріплення і детального розвитку статусу нейтралітету у внутрішньодержавному праві, і зрештою сприятиме добросовісному виконанню міжнародних зобов'язань Мальтою.

3.2 Нейтралітет в сучасному міжнародному праві: перспективи подальшого розвитку

Проведений аналіз показав, що інститут нейтралітету є засобом забезпечення і підтримки міжнародного миру та безпеки. Нейтральні держави під час воєн, завдяки своєму статусу, уникнули руйнувань, людських жертв, економічних збитків та інших численних негативних наслідків.

Відсутність загроз дає позитивний ефект для стабілізації обстановки навколо держав, що мають статус нейтралітету, підвищуючи регіональну безпеку в цілому. Територія нейтральних держав є ареною під час проведення переговорів конфліктуючих сторін, розміщення різних міжнародних організацій, проведення міжнародних економічних самітів, екологічних форумів, і так далі, як приклад можна привести Швейцарію, на території якої розташовується більше 200 різних міжнародних організацій.

Нейтралітет до справжнього моменту не вичерпав свій потенціал, про що свідчить наступне. Ряд держав розглядає питання про встановлення статусу постійного нейтралітету. Так, Коста-Ріка у рамках координації з європейськими державами Європи, що мають статус нейтралітету, виступила з ідеєю про розробку кодексу нової галузі міжнародного права – права нейтралітету [38, с. 91-102]. У основі ініціативи лежить підхід, згідно з яким принципи Гаазьких конвенцій 1907 р. при усій їх актуальності не зовсім відповідають новим умовам, в яких реалізуються норми сучасного нейтралітету. Редакція інших важливих положень вимагає адаптації до реалій нинішнього століття і нових юридичних формулювань, що визначають сучасний інститут нейтралітету.

Посилення і розвиток інтеграційних процесів, а також поява завдань, які не можуть бути самостійно вирішені державами, призводить до неминучої участі в цих процесах держав, які мають статус нейтралітету, що показує невідповідність теоретичних основ інституту нейтралітету його сучасним практичним реаліям.

Членство постійно нейтральних держав в ООН з формальної точки зору суперечить суті нейтралітету, в той же час на практиці подібне членство існує і

нейтральні держави беруть дуже активну участь в діяльності цієї міжнародної організації. Також нейтральні держави є членами інших міжнародних організацій різної спрямованості. Аналіз досвіду реалізації статусу нейтралітету різними державами свідчить про розбіжність його теорії і практики.

Сукупність обов'язків, цілей, напрямів діяльності нейтральних держав не співпадають за об'ємом і історично є різними, що обумовлено політичними, економічними, географічними та іншими чинниками, під дією яких встановлювався статус нейтралітету конкретної держави.

До справжнього моменту основу інституту нейтралітету складають Гаазькі конвенції 1907 р., які як відзначалося раніше, зараз не повною мірою відповідають сучасному рівню розвитку суспільства і технологій, у тому числі військових, а також завданням, які стоять перед світовим співтовариством. Постійний нейтралітет, будучи вищою формою розвитку нейтралітету, взагалі позбавлений міжнародно-правової регламентації і його суть і міжнародно-правовий зміст розкривається через аналіз ряду міжнародно-правових актів.

Вищевикладені факти обумовлюють необхідність пошуку шляхів вдосконалення і розвитку інституту нейтралітету з метою підвищення його ефективності.

Це питання з урахуванням історичної і сучасної міжнародної практики реалізації статусу нейтралітету може бути вирішене за допомогою розробки відповідного кодифікованого міжнародно-правового акту у рамках ООН, в якому необхідно переглянути ряд сутнісних характеристик нейтралітету з урахуванням сучасного рівня розвитку громадських відносин і міжнародної співпраці.

При визначенні шляхів розвитку інституту нейтралітету необхідно встановити перелік завдань, які стоять перед усіма державами, і які не можуть бути вирішені конкретно державою самотійно.

Торгівля наркотиками, зброєю, технологіями подвійного призначення під впливом організованої злочинності перетворилися на самотійну галузь господарства, що діє в міжнародному масштабі. Одночасно відбуваються

процеси економічного розриву між державами і націями, що збільшує соціальну напруженість і може привести до виникнення регіональних конфліктів.

Крім того, різні об'єднання етнічного і релігійного змісту є загрозою екстремізму і досить часто використовують тероризм як спосіб досягнення своїх цілей, також створюючи загрозу військових конфліктів локального і регіонального характеру. Розвиток науки і техніки, у тому числі військової, дозволяє впливати на свідомість людей, минувши державні кордони та інститути.

З метою забезпечення розвитку, державам потрібна політична і економічна співпраця, що створює умови для вирішення, як внутрішньополітичних завдань, так і глобальних проблем, що виникають перед людством, у тому числі проблем забезпечення і підтримки міжнародного миру та безпеки.

За таких обставин передбачається доцільним, що нейтральні держави мають право брати участь в міжнародних гуманітарних операціях, у тому числі під час надання допомоги при стихійних лихах та інших надзвичайних ситуаціях, наданні допомоги біженцям і іншим особам, забезпеченні безпеки гуманітарної діяльності, технічній підтримці, операцій, не пов'язаних безпосередньо з військовою діяльністю.

Практика Швейцарії і Австрії показує, що ці держави, будучи постійно нейтральними, брали участь в різних програмах і операціях по підтримці миру, що обумовлено ідеєю європейської солідарності і необхідністю підтримки міжнародного миру та безпеки, у зв'язку з чим видається цілком логічною участь нейтральних держав у миротворчих операціях, що припускають згоду конфліктуючої сторони на присутність миротворчих контингентів, що дозволить виключити можливість порушення засадничих принципів і норм міжнародного права і статусу нейтралітету.

Також представляється цілком логічною і обґрунтованою участь нейтральних держав в операціях по контролю над дотриманням режиму

санкцій, операціях по евакуації громадян із зон конфліктів або стихійних лих, а також в операціях по боротьбі з тероризмом, незаконним обігом наркотиків, піратством, що сприятиме зміцненню міжнародного миру та безпеки і підвищенню ролі і престижу самих держав, що мають статус нейтралітету.

На користь можливості участі нейтральних держав у вищезгаданих операціях говорить той факт, що вони носять локальний характер і здійснюються не відносно конкретних держав, при цьому вони спрямовані на забезпечення нормального функціонування держави та світової спільноти.

У таких цілях видається цілком логічним надання державами, що мають статус нейтралітету, своєї території для підготовки і проведення вищезгаданих операцій. Закріплення подібних норм у відповідному міжнародно-правовому акті дозволить уникнути різної оцінки подібних дій з боку нейтральних держав.

Крім того, представляється необхідним закріпити можливість членства держав, що мають статус нейтралітету, у різних міжнародних організаціях, за винятком організацій військового характеру, оскільки трапляються критичні оцінки членства нейтральних держав в ЄС, внаслідок того, що членство в цій організації припускає співпрацю, у тому числі у військовій сфері. В той же час як показує проведений аналіз членство в ЄС дозволяє нейтральним державам зберігати цей статус.

На особливу увагу заслуговує питання кодифікації прав та обов'язків нейтральної держави. Слід зазначити, що спроби кодифікувати нейтралітет більш строго визначити права та обов'язки держав, що встановили цей статус робилися раніше.

Так, правові основи нейтралітету найчіткіше визначені в резолюції VII Міжнародної асоціації юристів-демократів, що проходив в Софії в жовтні 1960 р. Так права та обов'язки держави, що встановила статус нейтралітету, зводилися до наступного: відмова від участі у військових угрупованнях; відмова від участі в пактах, що накладають зобов'язання, несумісні з нейтралітетом; заборона на створення або збереження іноземних військових баз і розміщення іноземних збройних сил на своїй території; заборона мати ядерну

зброю; обов'язок підтримувати дружні стосунки з усіма державами; обов'язок не надавати допомогу і не допускати на своїй території надання прямої або непрямої допомоги агресорові [54, с. 121].

Дані права можна розділити на два блоки: права та обов'язки, які витікають із статусу нейтралітету взагалі, у тому числі із статусу постійного нейтралітету і певні права та обов'язки, які витікають з відповідного міжнародного договору або декларації.

Перший блок обов'язків має бути універсальним і поширюватися на усі нейтральні держави в принципі, тобто має бути мінімальним, при цьому залежно від волевиявлення держав і досягнутих домовленостей цей перелік, безумовно, може бути розширений і доповнений.

Одночасно необхідно кодифікувати права та обов'язки держав, що визнали статус нейтралітету конкретної держави.

Для добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, виникаючих із статусу нейтралітету, держава повинна інкорпорувати і розвинути відповідні норми у внутрішньодержавному праві. Особливу увагу слід приділити регулюванню економічних стосунків здійснюваних різними господарюючими суб'єктами, оскільки пасивна поведінка держави в цьому питанні і відсутність чіткої внутрішньодержавної правової регламентації може зробити статус нейтралітету формальним.

Також на особливу увагу заслуговує питання про міжнародно-правову відповідальність нейтральної держави і держави, що визнала цей статус, у рамках цього питання слід закріпити поняття «порушення нейтралітету», при цьому це поняття повинне враховувати порушення статусу нейтралітету як з боку нейтральної держави, так і з боку держави, що його визнала.

З урахуванням викладеного, представляється можливим визначити структуру міжнародно-правового акту, що регулює статус нейтралітету.

По-перше, необхідно закріпити поняття статусу нейтралітету і статусу постійного нейтралітету. В основу цього визначення може бути покладений принцип рівного відношення держави, що встановила цей статус, по

відношенню до воюючих держав. При цьому під нейтралітетом слід розуміти юридично визнаний іншими державами (державою) міжнародно-правовий статус суверенної держави, що припускає наявність певних прав та обов'язків, суть якого зводиться до неучасті, держави у війні.

По-друге, досить чітко визначити мінімальний перелік прав та обов'язків нейтральної держави. Права та обов'язки нейтральної держави мають бути комплексом зобов'язань, суть яких зводиться до відмови від всякої дії, що суперечить нейтралітету і праву, виникаючому з нього, а також комплексом зобов'язань не здійснювати дій, які можуть завдати шкоди статусу нейтралітету і як наслідок спричинити порушення виконання взятого державою міжнародного зобов'язання.

Перелік прав та обов'язків нейтральної держави і держав, що визнали цей статус, повинен також диференціюватися залежно від територіальної складової: сухопутний, повітряний, морський простір, при цьому він повинен враховувати сучасний рівень розвитку науки і техніки, головним чином військової. У основу може бути покладений ряд ідей і принципів, закладений Гаазькими конвенціями 1907 р., котрі вже показали свою життєздатність, але з урахуванням сучасних реалій і рівня розвитку суспільства.

Одночасно необхідно передбачити обов'язок держави, що має статус нейтралітету, привести раніше виниклі міжнародні зобов'язання у відповідність із зобов'язаннями, виникаючими з цього міжнародного статусу, і надалі більше не брати зобов'язання, що суперечать суті міжнародно-правового статусу нейтралітету.

По-третє, необхідно встановити випадки і підстави, коли здійснення тих або інших дій з боку держави, що має статус нейтралітету або з боку держави, що його визнала, кваліфікуватиметься як порушення нейтралітету, а коли кваліфікуватиметься як фактичне припинення статусу нейтралітету і що спричиняє відповідні негативні міжнародно-правові наслідки, у тому числі встановити можливі наслідки і заходи відповідальності у разі здійснення діяння, протиправних відповідним міжнародним зобов'язанням, що витікають

із статусу нейтралітету.

По-четверте, зважаючи на практику реалізації статусу нейтралітету рядом держав і їх членства у міжнародних організаціях, які можуть здійснювати різного роду операції по підтримці міжнародного миру та безпеки, з урахуванням наявності загальних для світової спільноти загроз і завдань, які не можуть бути вирішені кожною державою самотійно, представляється також необхідним закріпити перелік випадків і підстав для участі держав, що мають статус нейтралітету у відповідних операціях, у тому числі можливість надання своєї території для підготовки і здійснення таких операцій.

Одночасно, з урахуванням існуючої практики і міжнародних реалій, доцільно закріпити можливість членства держав, що мають статус нейтралітету в ООН і інших міжнародних організаціях, членство в яких явним чином не суперечить їх міжнародно-правовому статусу.

Так, якщо членство в ООН, що є універсальною міжнародною організацією по підтримці міжнародного миру і безпеки є цілком логічним і таким, що відповідає суті нейтралітету, то членство в НАТО і інших організаціях і блоках військово-політичного характеру буде явним чином суперечити суті нейтралітету.

В той же час участь в різних програмах у рамках відповідних організацій, з урахуванням наявної практики представляється цілком обґрунтованим, у зв'язку з чим представляється можливим також допустити обмежену співпрацю з подібними організаціями що не суперечить статусу нейтралітету.

По-п'яте, для розвитку і підтримки статусу нейтралітету відповідні міжнародні зобов'язання повинні інкорпороватися і розвиватися у внутрішньодержавному праві.

У міжнародно-правовому акті неможливо передбачити і відбити усі норми, які повинні бути введені державою, що має статус нейтралітету, у внутрішньодержавне право, проте можна передбачити і закріпити основні із них: встановлення процедур ухвалення рішень про прийняття або припинення статусу нейтралітету, у тому числі встановлення процедур контролю і

експертизи міжнародних зобов'язань, які планує узяти на себе держава на предмет відповідності раніше узятих міжнародних зобов'язань статусу нейтралітету; регулювання економічних відносин господарюючих суб'єктів з третіми державами та іноземними юридичними особами, у тому числі питання, стосується введення обмежень у сфері економічних стосунків з метою недопущення порушення статусу нейтралітету і забезпечення відповідного внутрішньодержавного правового режиму при настанні надзвичайних міжнародних обставин; регулювання відносин, що стосуються іншої допомоги (прямою і опосередкованою), яка може бути надана воюючим державам; встановлення підстав і порядку притягнення до юридичної відповідальності осіб, що порушили внутрішньодержавне право, що ґрунтується на міжнародних зобов'язаннях.

Вищеперераховані напрями внутрішньодержавної правової діяльності не є вичерпними, а тільки відбивають мінімальний об'єм питань, які мають бути врегульовані внутрішньодержавним правом з метою забезпечення виконання державою, узятих на себе міжнародних зобов'язань, виникаючих із статусу нейтралітету.

Міжнародна практика показує, що статус нейтралітету до справжнього моменту, як засіб підтримки міжнародного миру та безпеки не вичерпав свій потенціал і продовжує грати дуже важливу роль в міжнародних відносинах і має перспективу подальшого вдосконалення і розвитку.

Одночасно міжнародно-правова практика показала невідповідність теорії і практики нейтралітету, що неабиякою мірою обумовлене сучасним рівнем розвитку суспільства, міждержавних відносин, інтеграційних процесів і рядом інших чинників і причин.

Інститут нейтралітету в певних питаннях не повинен допускати різночитань і різних тлумачень, обумовлених політичною кон'юнктурою.

Держави, що мають статус нейтралітету можуть і повинні вносити свій вклад у вирішення регіональних проблем. Одночасно перед державами, що мають статус нейтралітету, відкривається перспектива спеціалізації в невоєнній

співпраці при пошуку і впровадженні в міжнародну практику все нових перспективних мирних методів врегулювання конфліктів. Такий вклад в підтримання міжнародної безпеки також має велике значення і цінність.

У зв'язку з чим ряд теоретичних положень нейтралітету потребує перегляду з метою пристосування до сучасних міжнародних реалій і підвищення його ефективності у справі підтримки міжнародного миру та безпеки.

Висновки до розділу 3

Проведений у третьому розділі аналіз говорить про те, що на встановлення статусу нейтралітету держави впливають різноманітні чинники, в тому числі й історично-політичне середовище, про що свідчить досвід реалізації статусу нейтралітету Австрією, Швейцарією та Мальтою.

За результатами дослідження встановлено, що видання міжнародно-правового акту, котрий регулює статус нейтралітету, і, як мінімум, відбиває вказані в даному розділі шляхи його розвитку і вдосконалення дозволило б пристосувати нейтралітет до сучасних реалій і рівня розвитку суспільства, а також дало б новий імпульс до розробки його теоретичних і практичних аспектів і як наслідок підвищило б його ефективність і значення у сучасному світі і у справі підтримки міжнародного миру та безпеки.

ВИСНОВКИ

1. Нейтралітет як інститут міжнародного права в ході свого історичного розвитку пройшов декілька етапів, в ході яких його окремі теоретичні і практичні аспекти показали свою спроможність або неспроможність, що неабиякою мірою вплинуло на еволюцію і розвиток цього інституту. До справжнього моменту залишається дуже тісним зв'язок правової і політичної сторін нейтралітету. При цьому необхідно чітко розмежовувати поняття нейтралітету як інституту міжнародного права і як зовнішньополітичного інструменту.

Концепція нейтралітету є політико-правовою і діалектично-суперечливою, що включає оперування такими категоріями як дія і бездіяльність, пасивність і активність, участь і неучасть, справедливість і несправедливість, принцип однакової можливості і відмова від неї і так далі.

З урахуванням проведеного аналізу історії становлення і розвитку нейтралітету, як міжнародно-правового явища можна зробити однозначний висновок про те, що нейтралітет, зараз є самостійним інститутом міжнародного права, що регулює міжнародні правовідносини, котрі витікають із статусу нейтралітету, суть яких зводиться до неучасті держав в конкретній війні або відмові на довгострокову перспективу від участі у війнах і вирішення спорів за допомогою війни, а також наявність певних заборон в наданні своєї території для військових цілей і обмежень в міждержавних відносинах.

2. Інститут нейтралітету зазнав тривалу еволюцію, при цьому сучасний стан даного інституту базується на сукупності норм міжнародного права. Нейтралітет в сучасних умовах може існувати в двох формах – нейтралітет в його традиційному розумінні, тобто нейтралітет під час війни, і постійний нейтралітет, усі інші розглянуті форми нейтралітету є проявом його окремих сторін або його порушенням, відхиленням від добросовісного виконання державами міжнародних зобов'язань або спотворенням його суті і

трансформації відповідно до різних інтересів держав.

3. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що постійний нейтралітет є вищою формою розвитку нейтралітету, яка має величезний потенціал у справі підтримки міжнародного миру та безпеки. Під постійним нейтралітетом в міжнародному праві слід розуміти юридично визнаний іншими державами (державою) міжнародно-правовий статус суверенної держави, що припускає наявність особливих прав та обов'язків, відповідно до яких дана держава відмовляється на довгострокову перспективу від участі у війнах, військових і економічних союзах, які можуть прямо або опосередковано залучити її у війну, а також від використання війни в якості засобу вирішення міжнародних спорів і заборона надання своєї території третім державам для різних військових цілей.

Постійно нейтральні держави внесли і продовжують вносити істотний вклад в підтримку міжнародного миру та безпеки, про що свідчить досвід реалізації цього статусу Австрією, Швейцарією та Мальтою.

Наявність міжнародно-правового акту і визнання статусу нейтралітету (хоча б однією державою) в сучасних умовах є необхідною умовою його існування. Відсутність першого призводить до того, що нейтралітет є не більше ніж зовнішньополітичним курсом держави, відсутність другого не породжує яких-небудь міжнародних зобов'язань, при цьому держави, що проголосили цей статус не мають права вимагати від інших держав дотримання цього статусу, у зв'язку з відсутністю для останніх відповідних міжнародних зобов'язань. Правомірність цієї позиції доводиться через розгляд питання міжнародно-правової відповідальності. Наявність міжнародного зобов'язання і його порушення є підставами для притягнення держави до міжнародно-правової відповідальності, отже, порушення нейтралітету у відсутності визнання цього статусу не буде таким, у зв'язку з чим його існування стає позбавленим правового змісту і сенсу.

Проведений аналіз показує, що статус постійного нейтралітету при очевидному збігу цілей діяльності ООН і суті нейтралітету, як засобу

забезпечення і підтримки міжнародного миру та безпеки, з теоретичної точки зору не поєднується з членством в цій організації.

В той же час постійно нейтральні держави є членами цієї міжнародної організації. За таких умов ця проблема може бути розв'язана за допомогою внесення поправок в Статут ООН в частині, що стосується звільнення постійно нейтральних держав від участі в санкціях, головним чином, військового характеру. На користь подібного рішення проблеми також говорить той факт, що такі заходи колективної дії на агресора, які можуть зробити інші члени ООН представляються цілком достатніми для пригнічення актів агресії.

Статус постійного нейтралітету сумісний з членством в ЄС, про що свідчить проведений аналіз Договору про Європейський Союз і Договору про функціонування Європейського Союзу, які містять механізми, що дозволяють постійно нейтральним державам залишатися такими і зберігати цей міжнародно-правовий статус, будучи членами даної міжнародної організації.

Норми, що містяться в цих договорах в порівнянні із Статутом ООН, в частині що стосується дотримання обов'язків, виникаючих із статусу постійного нейтралітету, носять м'якший характер і членство в ЄС не припускає порушення або відмову від цього міжнародно-правового статусу при настанні певних умов і обставин. Одночасно необхідно враховувати, що останнім часом намітилися тенденції посилення воєнно-стратегічної співпраці у рамках ЄС, у зв'язку з чим можна припустити, що в перспективі статус постійного нейтралітету буде несумісний з членством в ЄС.

4. Також, станом на сьогодні, існує ряд пропусків у питаннях регламентації міжнародно-правової відповідальності за порушення статусу нейтралітету як з боку держави, що має цей статус, так і з боку держави, що його визнала, у зв'язку з чим питання відповідальності в подібних випадках слід вирішувати із загальних позицій міжнародно-правової відповідальності. Наявність окремої регламентації цього питання підвищила б роль нейтралітету в регулюванні міждержавних відносин і чималою мірою знизило б вірогідність порушення статусу нейтралітету, що як наслідок привело б до підвищення

ефективності статусу нейтралітету.

5. До справжнього моменту основу інституту нейтралітету складають Гаазькі конвенції 1907 р., які не повною мірою відповідають сучасному рівню розвитку суспільства і технологій, у тому числі військових, а також завданням, які стоять перед світовою спільнотою. Міжнародно-правова практика показала неповну відповідність теорії і практики нейтралітету, що обумовлено постійним розвитком суспільства, міждержавних відносин, інтеграційних процесів тощо.

Крім того, у кінці XX століття Австрія і Швейцарія, що мають статус нейтралітету, стали гнучко трактувати свій міжнародно-правовий статус, розглядаючи можливість участі в міжнародних економічних санкціях, підтримці миротворчих операцій, співпраці в області безпеки, перевівши нейтралітет з правової площини в політичну.

Ряд теоретичних положень нейтралітету потребує якісного перегляду з урахуванням сучасних міжнародних реалій. Одночасно необхідно відмітити, що зараз сформована величезна практика реалізації міжнародно-правового статусу нейтралітету, у зв'язку з чим можна зробити висновок про необхідність кодифікації інституту нейтралітету і розробки відповідного міжнародно-правового акту, можливо у рамках ООН.

Відповідний міжнародно-правовий акт повинен закріплювати поняття і розкривати зміст нейтралітету і такої його форми як постійний нейтралітет, визначати мінімальний перелік прав та обов'язків нейтральної держави, встановити випадки і підстави, коли здійснення тих або інших дій з боку нейтральної держави або з боку держави, що визнала її, кваліфікуватиметься як порушення нейтралітету, а коли як його фактичне припинення, закріпити перелік випадків і підстав для участі держав, що мають статус нейтралітету, у відповідних операціях, у тому числі можливість надання своєї території для підготовки і здійснення цих операцій, закріплювати основні напрями внутрішньодержавної, правової діяльності, спрямованої на реалізацію статусу нейтралітету і відповідних міжнародних зобов'язань.

6. Статус нейтралітету може бути розглянутий, як підтвердження прагнення окремої держави боротися за свою безпеку. Цілком відповідним сучасним міжнародним реаліям виглядає можливість, включення держав, що мають статус нейтралітету в структури, що забезпечують стабільність і мир у рамках окремого регіону або континенту. Авторитет держав, що мають статус нейтралітету, здатний зіграти конструктивну роль в роботі інститутів, діяльність яких спрямована на підтримку міжнародного миру та безпеки.

Розробка і прийняття міжнародно-правового акту, що враховує, запропоновані шляхи розвитку інституту нейтралітету дозволила б пристосувати інститут нейтралітету до сучасних реалій, а також дала б новий імпульс розробці його теоретичних і практичних аспектів, що одночасно підвищило б престиж держав, котрі мають даний статус.

Видання вищезгаданого міжнародно-правового акту під егідою ООН, розширило б кількість держав, котрі встановили цей статус, що, в свою чергу, позитивно відбилося б на зміцненні міжнародного миру та безпеки.

Зроблені в даному дослідженні висновки свідчать про необхідність подальшої наукової та практичної розробки інституту нейтралітету, про його безумовну наукову актуальність і практичну затребуваність в міждержавних відносинах і у справі підтримки міжнародного миру та безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Юн А. Л. Історична ретроспектива нейтралітету у міжнародному праві. *Імперативи розвитку права та держави*: матеріали IV (XV) Всеукр. наук.-практ. конф., м. Миколаїв, 25 берез. 2021 р. Миколаїв, 2021. С. 230–233.
2. Ганюшкин Б. В. Современный нейтралитет. Политика нейтралитета и постоянного нейтралитета в условиях борьбы за мир. Москва: ИМО, 1958. 163 с.
3. Мартенс Ф. Ф. Современное международное право цивилизованных народов. Т. 2. 5-е изд., доп. и испр. С.-Пб.: Тип. А. Бенке, 1905. 686 с.
4. Оппенгейм Л. Международное право: Война. Нейтралитет. Т. 2: Полут. 2 / под ред.: Голунский С. А.; Пер.: Санталов А. А., Шиганский В. И. М.: Иностр. лит., 1950. 498 с.
5. Despagne F. Course de droit international public. Paris: L. Larose et L. Tenin, 1910. 1444 p.
6. V Гаазька конвенція про права та обов'язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної війни. (Укладена в м. Гаазі 18.10.1907). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_193#Text (дата звернення: 21.06.2021).
7. XIII Гаазька конвенція про права та обов'язки нейтральних держав у разі морської війни. (Укладена в м. Гаазі 18.10.1907). URL: https://doc.mil.ru/documents/quick_search/more.htm?id=11911633@egNPA (дата звернення 21.06.2021).
8. Международное публичное право: учеб. для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальности 021100 «Юриспруденция» / [Л. П. Ануфриева и др.]; отв. ред. К. А. Бекяшев; М-во образования и науки Рос. Федерации, Моск. гос. юрид. акад. М.: Проспект, 2009. 997 с.
9. Міжамериканська конвенція про права та обов'язки країн 1933 р.

URL://wa.nt.am/ua/archives/1719 (дата звернення: 28.06.2021).

10. Бекашев К. А., Ходаков А. Г. Международное публичное право. Сборник документов. Т. 1 / Сост. и вступ. ст.: Бекашев К. А., Ходаков А. Г. М.: БЕК, 1996. 570 с.
11. Глебов И. Н. Международное право: словарь. М.: Дрофа, 2010. 464 с.
12. Аваков М. М., Ашавский Б. М., Бахов А. С., Бацанов С. Б., и др. Словарь международного права. Редкол.: Клименко Б. М. (Отв. ред.), Петровский В. Ф., Рыбаков Ю. М. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Междунар. отношения, 1986. 432 с.
13. Действующее международное право: В 3 т. / (Моск. гос. ин-т (ун-т) междунар. отношений, Моск. независимый ин-т междунар. Права); Сост. Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. М.: Изд-во Моск. независимого ин-та междунар. права, 1996. 21 см. Т. 3: Разд. 17–24. М.: Изд-во Моск. независимого ин-та междунар. права, 1997. 832 с.
14. Даневский В. Исторический очерк нейтралитета и критика Парижской морской декларации 16-го апреля 1856 года. История нейтралитета по отношению к морской торговле, учения публицистов о правах нейтральных и исследование Парижской морской декларации: Диссертация. М.: Тип. К. Индриха, 1879. 480 с.
15. Тит Ливий. История Рима от основания города : В 3 т. / Переводы под ред. М. Л. Гаспарова, Г. С. Кнабе, В. М. Смирин. Отв. ред. Е. С. Голубцова. (Серия «Памятники исторической мысли»). М.: Наука. 1989–1993. Т. 3. 417 с.
16. Тиунов О. И. Нейтралитет в международном праве. Пермь: Изд-во Перм. гос. ун-та. 1968. 158 с.
17. Ph. Jessup, F. Deak. The Origins (Neutrality: Its History, Economics and Law, v.I). New York, 1935. 294 p.
18. Гроций Г. О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права. Пер. с лат. А.Л. Сакетти. М.: Ладомир, 1957. 868 с.

- 19.Махер М. Нейтралитет в системе коллективной безопасности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ленинград, 1972. 10 с.
- 20.Ваттель Э. Право народов или Принципы естественного права, применяемые к поведению и делам наций и суверенов. М.: Госюриздат, 1960. 720 с.
- 21.Lieber F. Encyclopedia Americana. Vol 2. New York, 1994. 620 p.
- 22.Gould W. L. An introduction to international law. New York: Harper, 1957. 809 p.
- 23.Антонов И. П. Основные проблемы германской доктрины международного права: монография. М.: РГГИИС, 2007. 304 с.
- 24.Дурденевский В. Н. Нейтралитет в системе коллективной безопасности. Советское государство и право. М.: Наука, 1957. № 8. С. 81–91.
- 25.Международное право. Учебник для вузов / Л. П. Ануфриева, Г. М. Мелков, В. П. Панов, Г. Г. Шинкарецкая, В. М. Шумилов. Отв. ред. Г. М. Мелков. М.: РИОР, 2011. 720 с.
- 26.Антонов И. П. Право нейтралитета в германской доктрине международного права. *Международное публичное и частное право*. Москва: Юрист, 2007. № 6. С. 24–26.
- 27.Юн А. Л. Правова оцінка швейцарської моделі нейтралітету. *Весняні юридичні читання 2021. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф. здобувачів вищої освіти і молодих учених «Весняні юридичні читання – 2021», 23 квіт. 2021 р., Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. С. 131–133.
- 28.Казанський П. С. Підручник міжнародного права, громадського та цивільного. Одеса: Економічна типографія, 1904. 532 с.
- 29.Нольде Б. Э. Постоянно нейтральное государство: дис. доцента С.-Петербургского политех. института. СПб.: Типография М. М. Стасюлевича, 1905. 618 с.
- 30.Нерсесов А. Н. Нейтрализованные государства. *Юридический вестник*.

- Москва, 1914. Книга № 7–8. С. 3–68.
- 31.Коровин Е. А. Проблема нейтралитета на современном этапе. Международная жизнь. Москва, 1958. №3. С. 78–90.
 - 32.Кожевников Ф. И. Учебное пособие по международному публичному праву. Очерки. М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1947. 271 с.
 - 33.Ганюшкин Б. В. Нейтралитет и неприсоединение. Москва: Междунар. отношения, 1965. 236 с.
 - 34.Международное право в документах: учеб. пособие / сост.: Н. Т. Блатова, Г. М. Мелков. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Инфра-М, 1997. 696 с.
 - 35.Прусаков Ю. М. Постоянный нейтралитет в международном праве: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.10. Ростов-на-Дону, 1966. 242 с.
 - 36.Verdross A. Die immerwährende Neutrataet der Republik Oesterreich. Wien: Verlag fur Geschichte und Politik, 1977. 80 p.
 - 37.Декларація Уряду Республіки Мальта щодо нейтралітету Мальти. (Прийнята 14.05.1981). URL: https://www.conventions.ru/view_base.php?id=11695 (дата звернення: 17.08.2021).
 - 38.Троекуров Е. Р. Нейтралитет как институт международного права (зарождение, развитие, современные доктрины). Право и политика. Москва, 2008. № 1. С. 91–102.
 - 39.Конституція Республіки Молдова від 29.07.1994 р. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30390931&pos=6;-106#pos=6;-106 (дата звернення: 22.08.2021).
 - 40.Крылов С. Б. Материалы к истории Организации Объединенных Наций: Создание текста устава Организации Объединенных Наций. Вып. 1. Отв. ред.: Коровин Е. А. Москва, Ленинград: Изд-во АН СССР, 1949. 343 с.
 - 41.Статут ООН від 26.06.1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 06.05.2021).
 - 42.Komarnicki T., The Present Place of Neutrality in the Modern system of International law. The hague academy of international law collected courses.

- New York? 2011. P. 395-510.
43. Verdross. Austria's Permanent Neutrality and the United Nation Organization. «The American Journal of International Law», v. 50, № 1, 1956. P. 61–68.
 44. Договір про Європейський Союз від 07.02.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text (дата звернення: 13.06.2021).
 45. Договір про функціонування Європейського Союзу від 25.03.1957. URL: <https://eulaw.ru/treaties/tfeu/> (дата звернення: 13.06.2021).
 46. Лукашук И. И. Международное право. Особенная часть. Москва: Волтерс Клувер, 2005. 515 с.
 47. Дмитрієв А.І. Інститут постійного нейтралітету в міжнародному праві: монографія. Київ, 2005. 312 с.
 48. Афанасьєва О. В. К истории швейцарского нейтралитета. Международная жизнь. Москва, 1956. №1. С. 78–84.
 49. Конституція Швейцарії від 18.04.1999. URL: https://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constitution/swiss/swiss--r.htm (дата звернення: 10.03.2021).
 50. Конституции государств Европейского Союза: у 3 т. Под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва: Изд. НОРМА, 2001. Т. 1. 824 с.
 51. Italy – Malta: agreement on the neutrality of Malta. (1982). International Legal Materials, 21(2). URL: <http://www.jstor.org/stable/20692423> (дата звернення: 30.08.2021).
 52. Treaty of Friendship and Cooperation between the Republic of Malta and Socialist People's Libyan Arab Jamahiriya. (12.07.1984). Malta, 1984. P. 7.
 53. Peace in the Mediterranean. Declaration of VII non-aligned Summit, 12.03.1983, New Delhi. MFA, Malta, 1983. 135 p.
 54. VII Congres de L'Association Internationale des Justies Democrates. Sofia, 10-14, Octobe I960: Aspects juridigues de la neutralite. Bruxelles, 1961. 158 p.